

21
1/2

—

—

841
9.

1206

C1162

A RÁKÓCZI-KOR ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZETE

IRTA:

GAGYHY DÉNES

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ÁLLAMI FÖREÁLISKOLA TANÁRA

~~A. XXIII. 17.~~

BUDAPEST, 1904.

LAMPEL R. (Wodianer F. és Fiai)

cs. és kir. udv. könyvkereskedése.

Édes jó Szülőimnek
forró szeretettel ajánlom.

Bevezetés.

Nagy emberek teremtik a nagy idöket! Hatalmas, erőszakos és engesztelhetetlen jellemek fordítják új irányba az idő kerekét, terelik át más mezőbe, idegen mesgyére a népek sorsát: egyéniségük bélyegét a maga különösségével, szerfölött-valóságával rányomják arra a korra, melynek eszméit forrásnak indították és diadalra juttatták. Ember és eszme eggyé olvad a nagy küzdelmekben: a vezér neve az eszme megszentelt lobogójává válik, mely alá hittel, reménnyel és önfeláldozással sorakoznak a katonák. A név jelszóvá, lelkesítő ígévé lesz a harcok alatt s a vezér alakjában testesül meg az a gondolat, melynek védelméért síkraszállani, vért ontani mindenki kész.

A görög szabadságharcban csak Miltiades és Themistokles neve hangzik minden ajkon, őket követik csatáról-csatára, mert ők kép-

viselik a nemzeti függetlenség eszméjét, bennük összegeződik, személyükben kristályosodik ki a szabadság magasztos gondolata. A spanyolok és mórok tusáiban Don Rodrigo de Bivart látják csupán, kiről azt hiszik honfitársai, hogy isteni a küldetése és végső diadalra vezeti a spanyolok zászlóját. Napoleon egy nemzet törekvéseinek a középpontja: vállaira súlyosodik annak a nagy ideának megvalósítása, amely lángba és vérbe borította Franciaországot az első forradalom idején és amely elválaszthatatlanul összenőtt a XIX. század leghatalmasabb alakjával. A kuruc időkben az alkotmány védelmét Rákóczi harcának nevezték, mert ő ragadta kezébe az elesett lobogót és ő szólitotta táborba a magyar nemzetet, jogainak és szabadságának megvédéséért. Tehát képviselte azt az eszmét, amely indító- és mozgatóereje volt az osztrák elnyomás megszüntetésére irányuló küzdelmeknek. A kurucok Rákóczi katonáinak nevezték magukat, mert az a gondolat, melynek szolgálatában ők állottak, a fejedelem személyében testesedett meg. Bercsényi, Mikes és társaik önként követik a száműzött vezért Rodostóba, mert őt hitték és tartották a nemzeti ügy oszlopának, mely a majtényi kudarc után összeroskadt és vele sírbaszállni vélték.

mindazokat a vágyakat és reményeket, melyek eddig erőssé tették karjukat és bátorrá szívüket a viadalban.

Minden történeti korszaknak megvan a maga költészete, amely kifejezésre juttatja az idők eszméit, gondolatait és érzéseit, valamint megörökíti azokat az eseményeket, melyek egy, vagy más tekintetben fontosak, vagy az író lelkére és képzeletére mélyebb hatással voltak. Ennek a költészetnek mindig megvan a sajátos jellege: magán viseli kora bélyegét, emberi vonásait, szellemi életét, politikai törekvéseit, vallási viszonyait. És lépten-nyomon előtérbe jut az a vezéralak, aki, mint maga a végzet, kezében tartja és szövö az események szálait, ássa, építi azt az utat, melyen az általa képviselt eszme és érdek teljessége felé haladhat.

Homeros megénekli a görögök és trójaiak harcát, melyet amazok a rajtuk ejtett gyátlázat boszujáért, a hőskor démonának, Heléna királyasszonynak elrablásáért indítottak. Megjelen az Ilias szövevényei közt a boldogtalan Menelaos, meg a bűnös királyfi, Páris és a hadak fővezére, Agamemnon s rajtok kívül még számos vitéz férfi; azonban a leg-hatalmasabb, kinek erején és akaratán fordul meg a görögök vállalkozásának sorsa, a fél-

isteni Akhilles, föléje emelkedik valamennyinek s Hektor párbajával eldönti a sikert. Ő képviseli itt a görög nép boszugondolatát; nevével forrott össze az az eszme, mely a görög hajókat Ilion falai alá vezette; ő tartja kezében a végzet fegyverét, mellyel a trójaiak legnagyobb hősiére halálos csapást mér és ezzel megtöri ellenállásukat.

A spanyolok Cidje szintén egy eszme letéteményese: a mór uralom megdöntésének. Don Rodrigó nemcsak a pogányok réme és a csaták hőse, de hőse annak a költészetnek is, mely a spanyol-mór küzdelem korában virágzott: a Cid-románcoknak.

A magyar irodalomban legtipikusabb vonása és legkiélestedtebb jelleme a kuruc költészetnek van. A szigorú és keserves tábori élet minden mozzanata; kellemetlenségei, örömei, vígalmai; rajongás a fejedelem személye iránt, a labancok és a német kormány iránt érzett határtalan gyűlölet; egy-egy vesztett csatának fájdalma, vagy valamely fényes győzelem, sőt kisebb diadalmas csetepaté fölött való mámor; az árulók bűnhődése és a szatmári békével kezdődött gyász: mind megnyilatkoznak a lírában és epikában egyaránt. A hangulat bizonyos következetessége ömlik el a kuruc költészetben, különösen ama

dalokon, melyeket tárogató kíséretében énekeltek.

Ugy termettek ezek, mint a mezők vadvirágai, a maguk színpompájával, illatával, mesterkéetlenségével és természetes szépségével. Minden kuruc tanyán dalolták a katonák; mellettük vigadtak, velük vigasztalták, bátorították egymást; ezek csendültek meg ajkaikon, ha csatába mentek. De a vereségek után, főkép, ha valamely híres vezér és dandár szenvedte: búbánatos, fájdalmas dalok keletkeztek, melyek olykor vad kétségbeeséssel és reménytelen lemondással vannak tele, majd izzó gyűlölettel és az igaz ügy diadalában vetett fanatikus hittel hirdetik a harc folytatását.

Megható az a gyöngédség, mely a kuruc költészetben nyilatkozik II. Rákóczi Ferenc iránt. Mint egy szentet, mint egy földi Istent, úgy tekintik vezérüket a szabadsághősök, kinek személye sérthetetlen, aki maga a haza s aki őt bántja, az a hazát árúlja el. Mint igazi királyt: Magyarország királyát, úgy fogadják mindenütt. Sátra alá a sík pusztán dombot emelnek, hogy egy tekintésre végigláthassa vitéz táborát; alabárdos testőrök és csákányos kurucok állanak ajtaja előtt, akik a pokollal szemben is megvédelmezzék. Rá-

kóczi maga az eszme, az íge és őbenne a szabadságharcosok s az egész nemzet nem az embert látja, hanem az ígét, az eszmét . . . a szabadságot, melyért vért és életet áldozni hazafiui, szent kötelesség.

Ennek a felfogásnak ad hangot a Rákóczi-kor költészete.

Történeti áttekintés.

Az 1663—64-iki török háborút követő, szégyenteljes vasvári béke egyszerre elhervasztotta a nemzet összes reményeit, hogy alkotmányát valaha csonkitatlanul visszanyerhesse, hogy valaha boldogabb idők derüljenek fölötte.

A magyar érdekek kárára kötött béke alapján a török teljesen szabad kezet engedett a bécsi udvarnak Magyarországon. Ez pedig, kapva a kedvező alkalmon, régi, titkos szándéka megvalósítását: az országnak az örökös tartományok közé iktatását tűzte ki legfőbb politikai célul. E terv fogantatására egyszerre megindult a nyilvános hajsza a nemzet alkotmánya, szabadsága elkobozására, testi erejének megbénítására, lelki önérzetének kiirtására.

Apróbb összeesküvések, titkos gyűlések fölfedezése egyszerre jogcímet adott a kormány-

nak véres munkája megkezdésére. Frangepán és társai bakókezében véreztek el; az üldözött protestáns papok és tanítók csapatosan idéztettek a pozsonyi vértörvényszék elé, honnan az út egyenesen vérpadra, vagy jobb esetben nehéz gályarabságra vezetett. Hogy elítélésük ne hordja a vallási üldöztetés bélyegét, politikai bűnöket bizonyítanak rájuk, mi a zavaros viszonyok közt, minden felelősség híján, nem is volt nehéz. Az üldözés a reformációnak nem csak papjai, hanem hívei ellen is irányult. Különösen a vagyonosabb urak fogattak pörbe s elítéltetésük után konfiskálták birtokaikat.

A dölyfös idegen katonaság, mely a nemzet nyakán élösködött, kirabolta a nemességet, zsarolta a jobbágyokat, betört családi szentélyeikbe, beszennyezve azok tisztaságát. E zsarnoki önkénnyel szemben, az elkeseredés napról-napra nagyobb arányokat öltött s 1672-ben több felvidéki nemes úr (Szuhay, Petröczy, Szepessy) állott az elégületlenek élére, fegyverrel támadván a kormányzó-hatalom ellen. E lázadást azonban a zsoldosok könnyű szerrel elnyomták s az udvar újabb okot talált benne az üldözések fokozattabb folytatására.

A kegyetlen kínzások elől Észak-Magyar-

ország protestáns nemessége Erdélybe menekült, mely már hosszú idők óta védőbástyája a magyarságnak, őre a szabadságnak és melegágya a nemzeti irodalomnak. A védelmet kereső magyar nemes urak pártolása miatt, az előző években sokat kellett a kis Erdélynek szenvednie töröktől, némettől. Ennek elkerülése végett, Apafi Mihály fejedelem nem akart ügyeikbe avatkozni, nehogy ismét újabb veszélyt hozzon országára. Végre Teleki Mihály, Apafi mindenható kancellárja vette kezébe a menekülők ügyét, s miután Stambulban sem ellenezték a támadást, a francia király pedig pénzt és katonát ígért: a fölkelés elé többé gátat vetni nem lehetett.

1678-ban, a Felvidékről Erdélybe menekült Thököly Imre tűzte ki a lázadás lobogóját s zászlói alá seregestől tódult Felső-Magyarország népe. *Kuruc*ai elkalandoztak Ausztria határáig s boszutól és gyűlölettől eltelve, vad haraggal öldösték a királpárti *labancokat*.

Erre aztán megijedtek Bécsben. Ígértek mindent. S csakugyan adtak is annyit, hogy a régóta szünetelő országgyűlést 1681-re összehívták, melyen az 1673-ban eltörölt nádori méltóságot visszaállították, a Gyöngösi *Palonodiájában* megénekelt Ester-

házy Pált választván meg Magyarország nádorának.

Thököly alkudozásba bocsátkozott, de nem komoly béke céljából, hanem csak azért, hogy a fegyverszünet alatt számban, erőben meggyarapodhassék és előkészülhessen jövő harcaira. Nem találta tehát elégnek az udvar engedményeit s folytatta a küzdelmet. Zrinyi Ilonát, I. Rákóczi Ferenc özvegyét feleségül vevén, hatalmas vagyonhoz és előkelő összeköttetésekhez jutott; majd a szultán segítségével Felső-Magyarország fejedelme lett s győzelmes kardját még diadalmasabban villogtatta. Átcsapott az örökös tartományokba is, sőt Bécs elfoglalásával halálos csapást akart mérni az uralkodó-házra. De szerencsecsillaga aláhanyatlott; vereségre vereség következett, s a fényes diadalút nem királyi széken, hanem sötét börtönben ért véget. Hívei elhagyták, Erdély váraiba német katonaság vonúlt be. Egyedül hős neje dacolt még Munkács várában a győző ellenséggel, de harmadfélévi ostrom után, 1688-ban kénytelen volt meghódolni s két kis gyermekével együtt Bécsbe menni.

Thököly, megmenekülve a fogságból, még egyszer szerencsét próbált s Moldva felől betört Erdélybe. A zernyesti ütközetben fé-

nyes győzelmet aratott s rá, nemsokára Erdély fejedelmévé választatta magát. Rövid uralkodása után még néhány ezer emberével az al-Dunánál küzdött, de a karlócai békekötéskor, nejével együtt, kit Heister generálisért adtak vissza cserébe, Konstantinápolyba, majd Kis-Azsiába költözött.

Itt, idegenben haltak meg mindketten, távol az édes anyaföldtől.

Thököly balszerencséje nem oltotta el a lázadás tüzét, sőt még hatalmasabb, fenyegetőbb lángok csapkodtak Ausztria felé. Az elkeseredés nőttön-nőtt, mert úgy bántak az országgal, mint fegyverrel szerzett, hódított tartománynyal s Kollonics bíboros jelszava „Magyarországot előbb rabbá, aztán koldussá, végül katholikussá teszem“, fennen hangzott a kormányzó urak ajkain. Nyíltan bevallott és régen dédelgetett céljuk szerint, hogy az országot az örökös tartományokba olvasszák, a hatalmas államminiszter felkiáltása igen helyes elvnek látszott és annak is bizonyult.

A rabbátételhez már régen hozzákezdtek; s jó nagy sikerrel. A koldussá-változtatás munkája szintén megindult. A bécsi kormány a töröktől visszanyert területet jogos tulajdonának tekintette s így tetszése szerint bánt vele. Nagy adományokat tett belőle

idegenek számára, kik az ausztriai ház érdekében teljesített szolgálataikért ekként nyertek jutalmat. Igazi birtokosaik nem juthattak hozzá, mert különféle hűtlenségi bűnök és lázadásban való részvétel miatt, nagy részük vád alatt állott s még örültek, hogy vagyonuk árán megmenekülhettek. Aki vissza is kapta elkobzott uradalmait, óriási összeget kellett váltságdíj gyanánt fizetnie.

A jobbagyság épp úgy ki volt téve a hódító zsarnoki önkényének, mint a nemesség. A megszálló hadsereg katonái mindenükből kipusztították, ezerféleképp zsarolták; elhajtották lovaikat, ökreiket, felemésztették évi terméseiket.

A „koldusság“-tól már csak egy lépésnyire állott a nemzet. Pedig a koldus más irgalmára van szorúlva, tehát kiszolgáltatva kényre-kedvre!

Az osztrák urak nagyon jól tudták, hogy a magyarság egyik főerőssége a protestáns vallásban rejlik. Azért, mert e hit követői védelmezték legmerészebb bátorsággal a nemzet alkotmányos jogait s karddal szálltak sikkra érte. Lelkészei — az ó-egyház papjaival ellentétben — nemzeti nyelven nemcsak a lélek szabadságát, de az egyénét is hirdették. Annyira, hogy az új vallás tanai

összeforrtak a nemzeti aspirációkkal, s a nép „magyar vallásnak“-nak keresztelte el hitét, szabad gyakorlata pedig épp úgy követelései közé tartozott, mint alkotmányának bármely sarkalatos pontja.

Legerősebb támadást tehát a protestántizmus ellen intézett Kollonics. Predikátorait, tanítóit — mint a múltban is — pusztá gyanura elfogatta, bebörtönöztette, vagy gályára küldette. Iskoláit bezáratta, templomait karhatalommal lefoglaltatta.

Hiába történt tiltakozás ez erőszakos törvényszegés ellen, hasztalan volt minden panasz, minden kérés, rimánkodás. Siket fülekre találtak mindenütt.

A magyar nemzet csakugyan halottnak látszott. S a bécsi kormány hitt, bízott is halálában. Hogy a végső, a kegyelemdöfést megadja, 1690-ben, Apafi Mihály fejedelem halála után, a magyar nyelv és szabadság eddigi mentsvárát, Erdélyt is megfosztotta önállóságától. Lerombolta a fejedelmi trónt, helyébe a gubernium hivatalos asztalait állította, melyek mögött az erdélyi német vezénylő-tábornok parancsnokolt.

A nemzet halála azonban, melyből feltámadást a bécsi urak még csak nem is álmodtak: tetszhalál volt. Életereje ugyan a

hosszas, végnélküli küzdelemben elzsibbadt, de annál rugalmasabbá, élénkebbé vált a végzetesnek látszó álom nyugalmaiban.

Thököly kibújdosása után a forrongás tüze csak titokban gerjedt; az elnyomatás jajszavai némán, halkán szállongtak országszerte; a titkos gyülekezések emberei zajtalanul hordták össze a fegyvereket, s látatlanul biztatták boszuállásra és a szabadság visszavívására honfitársaikat. Az összeesküvők közt ott találhatók a magyar főnemesség legfényesebb nevei, kik rettenthetlen bátorsággal és igaz ügyük győzelmébe vetett erős hittel és bizalommal szitották a fölkelést. Vezérül Zrinyi Ilona fiát, a szabadsághős Rákócziak utolsó sarját, II. Rákóczi Ferencet szemelték ki.

II. Rákóczi Ferenc, mint I. Rákóczi Ferencnek és Zrinyi Ilonának legkisebb gyermeke, 1776. március 27-én született Borsiban. Atyja halála után, aki alig élt negyven évet, árván maradt s első gyermekéveit, nővérével, Juliával együtt, özvegy édes anyja szerető gondoskodása alatt töltötte, aki őt, tanítóival vállvetve, hazaszeretetben és istenfélelemben nevelte.

Azonban, nem sok idő múltán, Rákócziné férjhez ment Thököly Imréhez s az eddigi anyai szeretet és gyöngédség megoszlott má-

sodik férje és gyermekei között, ami a kis Ferencben erős féltékenységet, jobban mondva, gyűlöletet keltett mostoha atyja iránt. Ennek az ellenszenvnek okát talán abban is kereshetjük, hogy a határozott és nyers jellemű Thököly még nejével szemben sem volt mindig kellő kiméletes és előzékeny, hanem tőle is föltétlen engedelmességet kívánt. Sőt a gyermek Rákóczi azt hitte, vesztére tör a mostohája és el akarja emésztetni, hogy örökségéhez juthasson.

„De — írja *Önéletrajz*-ában*) — a Te segítő kezed, oh véghetetlen Jóság, létesítette, hogy az a kígyó (nem félek őt, a mostoha atyámat, még a Te szemedben is így nevezni) nem tudott nékem ártani sem testemben, sem lelkemben; mert gyakran egyet is, mást is megkísérelt, hogy engem, házamnak útolsó sarjadékát elpusztítson s megtartsa magának a várakat és az örökösödés útján házamhoz tartozó kincseket elnyerje s így kezében tarthassa a királyságot és az ország koronáját, melyre áhitozott.“

Tanítója egy jeles képzettségű férfiú, Badinyi

*) Latin nyelven írt memoire, melyet Grissa Ágost talált meg a párisi nemzeti könyvtárban és az Akadémia adott ki 1876-ban. A grosboisi kolostorban kezdte írni és Jenikőben fejezte be 1719-ben.

János volt, ki iránt benső és igaz vonzalommal viseltetett egész életében s akinek társaságában gyakran el kellett kísérnie Thökölyt a harctérre.

A bécsi és párkányi vereségek után a fölkelők ügye hanyatlani kezdett és Thököly, Schultz tábornok üldözése elől, Nagyváradra menekült, nejét és gyermekeit Munkács sziklavarába küldötte. A váradi basa, hogy eleget tegyen az osztrák hadvezetőség kívánságának, elfogatta Thökölyt; azonban, mivel a békekötésre ezen az áron sem lehetett kilátás, a szultán szabadon bocsátotta.

Ezalatt a német sereg egy része, Caraffa tábornok parancsnoksága alatt, Munkácsot fogta ostrom alá. Bevételéről alig lehetett szó, mert az őrség kitűnően fel volt fegyverezve és hadiszerekben s élelemben semmi sem hiányzott. De egy véletlen esemény közbejötté miatt, mégis föl kellett adni a várat.

Thököly Imre protestáns ember volt s mint ilyen, a nemzetnek nemcsak politikai, hanem vallásszabadságáért is küzdött. Vezérei túlnyomólag protestánsok voltak s hadi erejének nagy része az ország protestáns vidékeiről került ki. Váradon történt elfogatása után látta, hogy a török segítsége nem elégséges többé arra, hogy veszendő ügyét győ-

zelemre vezesse, elhatározta, hogy áttér a katolikus vallásra. Ebbeli célját neje útján akarta bejelenteni a pápának s áttérését ama föltételhez kötötte, hogy kívánsága szerint rendezze ügyeit a pápa a bécsi udvarral.

Azonban Zrinyi Ilona azt a titkos jegyekkel írt levelet, melyben férje őt a közvetítésre fölszólította, megfejtés végett átadta Thököly kancellárjának, Absolonnak. De a kancellár erős protestáns érzésű ember lévén, fejedelme és vezére árulásának bizonyítékát megmutatta Radics Andrásnak is, a várparancsnoknak. Együtt elhatározták, hogy urok terveit keresztülhúzzák, mire nézve leghelyesebbnek vélték azt, ha Munkács várát föladják az ellenségnek, mi által Thököly utolsó erősségét is elvesziti. Alkudozásba bocsátkoztak Caraffával és meg is egyeztek vele. A lövészer-készlet és az ételneműek szándékos elpazarlása után olyan helyzetbe juttatták Radicsék a várat, hogy Thökölyné kénytelen volt elfogadni az ellenség békeföltételeit. Sőt kénytelen volt engedelmeskedni annak a császári parancsnak is, amely őt, gyermekeivel együtt, Bécsbe rendelte.

1688 telén érkeztek Bécsbe, hol Lipót császár parancsára, Rákóczi Juliát és anyját az Orsolya-rendű apácák kolostorába zárták,

Ferencet pedig Csehország egyik városkájába, Neuhausba szállították és a jezsuiták szemináriumába adták, hogy itt fejezze be tanulmányait.

Be nem vallott, de kétségtelen célja volt Kolonicsnak és az udvarnak az, hogy a fiatal Rákóczi nevelése olyan irányba terelődjék, hogy az egyházi életet megkedveltessék vele, kivetkőztessék magyarságából, kitörüljék lelkéből a nemzeti érzést s a hazai emlékeket és, ha lehet, rábírják arra, hogy mikor megjön az ideje, a Jézus-társaság tagjai közé lépjen. Kettős sikert értek volna el vele: az óriási kiterjedésű Rákóczi-birtok nagy része idegen tulajdonná lett volna s a hős Rákócziak utolsó sarjadékát, aki egyedül volt hivatott, hogy a nemzet vezérévé legyen, egy kolostor falai közé temették volna el. De csalódtak, mert az ősök vére nem tagadta meg magát az ifjuban és nem fajult el. Külseje idegenné vált ugyan, hanem lelke az elhagyott szép hazán merengett s könny fakadt szemében, ha tanítói szájából a magyar nemzet becsmérlését, ócsárlását hallotta.

Három évig tartó tanulás alatt a szemináriumban befejezte tanulmányainak egy részét: a humániorákat. Ezután Prágába vittek, hogy filozófiai tanulmányait itt folytassa

és lakásául a jezsuiták rendházát jelölték ki. Ezenközben nővére férjhez ment gróf Aspremonth Ferdinándhoz, ami éppenséggel nem volt az udvar tetszésére, mert Juliát is arra akarták rábírni, hogy Krisztus jegyesei közé vétesse föl magát. A házasság után, Kolonics szándékosan egyenetlenkedést szitott a két testvér között, minek következménye a bíbornok tanácsára indított örökösödési pör és az a sajnálatos eset lett, hogy Ferenc a nővére levelét el sem fogadta, hanem olvasatlanul visszaküldötte. Azonban, amint tizennyolc éves korában a gondnokság alól fölszabadult, Juliával találkozáva, az ügyek valódi állásáról értesült: kibékült vele és örökségükön barátságosan osztottak meg.

Kiszabadúlva a gondnokság nyűgei alól és a jezsuiták közül, külföldi útra indult, mialatt európai műveltséget szerzett s útjában mindenütt fejedelmi körökkel érintkezett. Majd feleségül vette Sarolta-Amália hercegnőt, Károly Hessen-Rheinfelsi fejedelemnek és Leiningen-Westerburg Alexandra grófnőnek leányát. A császári udvar ellenére kötötte ezt a házasságot, miért ez haragjában el akarta egymástól választani a hitves-feleket. Azonban, mivel nem találtak ilyen erőszakosságra törvényes formát, felhagytak e tervvel.

Egy darabig Bécsben élt, majd 1698 végén Magyarországra költözött, sárosi birtokaira. Kezdetben alig érintkezett valakivel, mert tudta, hogy a bécsiek szemmel tartják minden lépését. Azonban gróf Bercsényi Miklós ungi főispánnal kötött régebbi ismeretségét felújította, minek következtében gyakrabban összejöttek. A sűrű találkozások alatt bizalmuk növekedett, barátságuk mind szorosabbá és őszintébbé vált. Elpanaszolták egymásnak bajaikat, együtt aggódtak az ország sorsán, a nemzet jövődjén. Mert ketten tudták legjobban, hogy Bécsnek minő szándékai vannak Magyarországgal szemben és tanui voltak azoknak a borzalmaknak, melyeket az idegen katonaság törvénytelen túlkapásai földézttek.

Maga Rákóczi írja: „A császári katonaságnak bánásmódja a pénz kicsikarásában hasonló volt a pogány zsarnokéhoz, mit még más bűnökkel is tetéztek. A fizetni nem tudók feleségét meggyalázták, másokat addig vertek, míg a vesszőzések alatt ki nem adták lelküket; csekélyebb sértések is, sőt olykor a nyomor által kisajtott panaszok is, a halálos büntetésnek voltak okai. Ez és ezekhez hasonló, a gonosz lélek ösztönzésére kigondolt kinzások a közkatona a népen, a tiszt a nemeségen gyakorolta.“

Kettőjük mellé többen csatlakoztak a Felvidék nemes urai közül s együttesen, titokban, az ország dolgait hányták-vetették. Valamennyien úgy nyilatkoztak, hogy Rákóczi az egyedüli férfiú, aki nevének varázsával, fejedelmi származásánál, rokonságánál és tekintélyénél fogva, harcba szólítani és vezetni van hivatva a nemzetet. A fiatal Rákóczi habozott egy ideig, de Bercsényi rábeszélésének és saját hazafias meggyőződésének engedve, elhatározta, hogy a mozgalom élére áll.

Azt a tervet állapították meg, hogy a francia királytól kérnek segítséget és pártfogást. Rákóczi levélben szólította fel Franciország uralkodóját szövetségre. Levelét egy Longuevall nevű, a Badeni Lajos herceg-gyalogezredben szolgáló kapitányra bízta, aki azonban visszaélt bizalmával és levelét a bécsi udvar kezére játszotta.

Ennek alapján Rákóczit, 1700. ápril 28-án éjjeli két órakor, munkácsi várában elfogták s Eperjesen, Kassán és Budán keresztül, erős fedezet alatt, Bécsújhelybe szállították, hol, minden további kérdezősködés nélkül, a börtön ugyanazon cellájába zárták, honnan nagyapja, Zrinyi Péter lépett a vérpadra.

Azonban a Gondviselés nem akarta, hogy

őse gyászos sorsára jusson, mert, hosszas szenvedés, sok megalázás után, egy Lehmann nevű, gróf Castelli-dragonos ezredbeli kapitány segítségével, 1701. november 6-án, megszökött börtönéből és Lengyelországba menekült.

Varsóban találkozott gróf Bercsényivel, aki most lengyelországi birtokain tartózkodott és az ő vendége lett. 1703. ápril havában Felső-Magyarország elégületlen népe követiséget küldött hozzá, Pap Mihály és Bige László nemesek személyében, hogy jöjjön az országba, bontsa ki a szabadságharc zászlóját és az összes lakosság alája fog állani mert nem tudja tovább szenvedni a kínzást és üldözést.

Rákóczi engedett a hívásnak és június 9-én útnak indult Bercsényivel rég nem látott hazája felé. Június 13-án lépte át a határt és 14-én találkozott az első fölkelő-csapattal, amely őt már várta. Megérkezésének és nyílt parancsának hallatára, a nép ezrével lázadt föl és sorakozott zászlói alá. Rövid időn Rákóczi mellé szegődött az egész Felyvidék s a Duna-Tisza köze; majd a rákövetkező esztendőben Erdély fejedelmévé lett, aztán meghódolt az egész Dunántúl, le a Drávaig. Hihetetlen gyorsasággal került egész Magyarország Rákóczi hatalmába.

Az udvar többször próbált alkudozásba bocsátkozni, hanem nem volt kivel alkudozni, mert a magyar nem hitt többé szavai igazságában, nem bízott ígéretei őszinteségében. S mindeféle békeltető szóra találó, gúnyos rövidséggel válaszolt:

Ne higj magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek;
Mert, ha ád is nagy levelet,
Mint a kerek köpönyeged,
S pecsétet üt olyat rája,
Mint a holdnak karimája:
Nincsen abban semmi virtus —
Verje meg a Jézus Krisztus!

Mélyebbé vált a nemzet és uralkodó közt beállt szakadás azzal, hogy a rendek a szécsényi országgyűlésen Rákóczit Magyarország fejedelmévé kiálltatták ki, Bercsényit helytartóvá választották s egy kormánytanácsot szerveztek, mely az ország zilált állapotát rendbe hozni volt hivatva. A megkezdett harcot még nagyobb szenvedéllyel és még több szerencsével folytatták a német és szövetségük, a horvát ellen. Át-átcsaptak Ausztriába s egy-egy merészebb dandárvezér még Bécs utcáin is végig vágatott vitéz kurucaival. Az egész ország részt vett e szabadságharcban. A küzdő pór mellé egy sorba állt a büszke nemes; az üldözött kálvinista prédi-

kátorral versenyezve hirdette a szabadság üdvözítő eszméjét a hazafias katolikus pap s egyforma buzgalommal és odaadással lelkesítették további küzdelemre a csüggedő katonákat.

Az udvar nem volt elkészülve ilyen hatalmas erőkifejtésre. Nem gondolta, hogy a halottnak vélt nemzet annyi fűrfanggal és ravaszsággal készített ravataláról, ily váratlanul talpra álljon s elsodorjon mindent, ami vele szembeszállni elég vakmerő.

Nem tudván gátat vetni az ár elé, újra békealkudozásokba kezdett. Lipót halála után, a trónra lépő József mindenképp igyekezett kiengesztelni a fölkelt rendeket s maga Rákóczi is hajlandó volt békére, ha annak megtartásáért a külföldi fejedelmek is felelősséget vállalnak. De az udvar eddigi szószegesei oly mértékben fölkeltették a rendek bizalmatlanságát, hogy a békekísérletre, 1707-ben, a Habsburg-dinasztia detronizációjával válaszoltak s a szabad királyválasztás jogát a nemzetre visszaszállottnak jelentették ki.

Ezzel aztán kettészakadt még reménye is annak, hogy a király és népe közt az egyetértés helyreálljon.

Folyt tehát tovább a harc, makacsul, kétségbeesetten. A szerencse istenasszonya nem

maradt hű a kuruc hősökhöz, olykor-olykor rákacsintott a labancokra is. 1709-től pedig teljesen elfordult tőlük. Az ázsiai pestis megtizedelte Rákóczi népét; a trencsényi csata balúl végződött s utána legvitézebb vezérei árulták el, pártoltak át az ellenséghez. A várak egymás után nyitották meg kapuikat a császári hadak előtt. Az ország lakossága pedig, kifáradva a hosszas harcban, kedveszegetten a sok vereség miatt, mind hangosabban óhajtotta a békét. Rákóczi sem ellenezte, sőt siettette létrejöttét; mindazáltal nem mondott még le azon ábrándjáról, hogy idegen segítséggel újra a maga részére csábíthatja a győzelem szerencsáját. E célból 1711-ben meglátogatta az orosz cárt Lengyelországban; s ez alatt Károlyi Sándor megkötötte a szatmári békét.

Rákóczi nem vetette magát alá a békeponatok követeléseinek, de katonáit föloldotta a hűség eskü alól.

Mostoha atyja és édes anyja sorsát választotta, miután a külföldi segítségben vetett összes bizalma füstbement reményé vált.

Előbb Franciországba menekült; innen török földre költözött, majd Rodostóba ment önkéntes száműzetésbe, hová leghívebb emberei elkísérték, hogy megosszák vele magá-

nyát, elhagyatott életét és hogy megkönnyítsék bánatát, amely nemzete sorsának balra fordulásával oly nehéz súllyal hűlt vállaira.

Most ott pihen a Márvány-tenger sziklás partján. Síri álmát csak az elbukott szabadság fájó csalódása s a háborgó hullámok mormolása zavarja.

Irodalmi viszonyok.

A tulajdonképpeni kuruc-kor 1672 és 1711, Petrőczy és Szuhay fölkelése és a szathmári béke közé ékelődik. Irodalmába azonban már beletartoznak mindazon költemények, melyek — ha korábban, vagy későbbben keltek is — ugyanazt az eszmét, ugyanazt az érzést, hangulatot fejezik ki. Nyitányképpen, 1670-ben jelenik meg a *Magyarország romlásáról* szóló ének és a hosszú sort 1735-ben zárja be az egy évvel előbbi lázadást tárgyaló *Péró veszedelme*.

A kurucvilág költői maradványai jobbára szerző nélkül állanak. Elvértve azonban a versfejekben, vagy a költemények alatt megtaláljuk Vinczi György, Székudvari János, Janóczy András, Mislai András, Dálnoki Veres Gerzson, Szencsey György és még néhány énekszerző nevét.

Nagy része a nép ajkán keletkezett. Nyom-

ban az ütközetek után. Panaszdalokat szültek a vesztett csaták, győzelmi énekeket a diadalok. Amazokban egy, szabadságáért vérző nemzet kétségbeesett kiáltása hallatszik, emezekben az igaz ügy sikere lelkesíti, ragadja örömrre. És e költemények derüs, vagy borus hangja a háboru folyása, a szerencse csalfa forgandósága szerint változik a lírában és epikában.

A bújdosó kuruc tárogatóval kísért bánatos dalok mellett kesereg s a győztes katona vidám, gúnyos éneket kúrjongatva, táncol.

Alapjában e kor lírájának és epikájának ugyanaz a jelleme. Mindkettőben a nemzet lelke szólal meg, híven tükrözve vissza a közhangulatot, nyomon követve az eseményeket.

Az epikai rész — körülbelöl — egy harmadát teszi a kuruc költészetnek. A protestánsok *kesergő énekei*-t, melyekben üldöztetések és elnyomatásuk miatt jajdúlnak fel, nyomon követik a *verses regények*; a fontosabb ütközeteket, várostromokat, nagyobb vitézkedéseket tárgyaló *vitézi énekek*; a kor történetét előadó *krónikák*; végül a *balladaszerű, kisebb elbeszélő költemények*.

Vegyük sorra.

I. KESERGŐ ÉNEKEK.

Az üldöztetés miatt, melynek a vasvári béke után az udvar részéről az ország protestáns lakói, különösen a predikátorok ki voltak téve: átható jajszó kél ajkaikon, szívükben erős, olthatatlan gyűlölet támad a katolikus papság iránt. A felekezeti gyűlölség első terméke, 1671. elejéről, a Szencsekodexben talált *Papvilág Magyarországon*.

Szerzőjét nem ismerjük. Nevét nem merte kiírni; mert — mint maga mondja — ha megtudnák, „megemésztené papoknak fül-lánkja“.

A költemény alapeszméje a versfejekbe van foglalva: — „Papvilág magyart rág, mert nála uraság.“ Kiméletlen, bántó gúnnyal ostromozza a papok hazafiatlanságát, kapzsiságát és istentelenségét. Erős váddal illeti őket e szavakban:

Isten szolgálatra lám mindenik állott:

De az üdvösségre kicsiny útát nyitott, —

Éltében aligha három misét mondott,

Csak az jövedelem zsákjában csúszhatott.

Lehessen köntöse, — hagyján, ha nem a jó pap!
Báránköntös alatt annál hamarabb kap!
Minden practicát kezd, minden dologhoz kap...
Ha ördög nem viszi, végben viszi az pap!

A papságot állítja minden baj és nyomor
torrásának, mert ez kezébe kerítve a kor-
mányhatalmat, elnyom mindenkit, aki nem az
ő önző céljaikat szolgálja. Hogy tanácsukat
elfogadja, azért még a királyt is megfenyegeti:

Rád néz Igaz Bíró, magyarok királya,
Meglásd, hogy megéget a papok igája!

Nagyon érdekes e harminckét — négy
soros, egy rimű — strófából álló költemény,
különösen kortörténeti szempontból. Élénk
világot derít arra a határtalan gyűlöletre és
megvetésre, mellyel a protestánsok a katho-
likus papság ellen viseltettek.

A Nemzeti muzeum könyvtárában lévő
Jankovich-kodex egyik darabját teszi a *Czeg-
lédi István haláláról* írt költemény.

Czeglédi István e kor legkiválóbb refor-
mátus lelkészeinek egyike volt. Mint nagy-
tudományu férfiut, jeles egyházi szónokot,
szilárd, hajthatatlan jellemű és meggyőződés-
ből hitbuzgó papot ismerték.

Tanulmányainak külföldön történt elvég-
zése után, Lorántffy Zsuzsánna akaratából
beregszászi lelkipásztor lett és innen hívatott

meg a kassai helvét-hitü egyház katedrájába. E hivatalában maradt élete végéig, mely hosszú szenvedés után, pozsonyi útjában — „a nagyszombati búzavetések közt“ — következett be, mikor egy idézet parancsára, az itt székelő vértörvényszék előtt akart megjelenni.

Az ének szerint erős oszlopa volt egyháának. Védelmezte azt minden irányban a hatalomra került katholicizmussal szemben. Tollal és szóval egyképpen. Ellenségei mindent elkövettek, hogy hallgatásra bírják: rút, alávaló támadásokat intéztek ellene, becsmérő gúnynevekkel illeték, megcsúfolták kegyetlenül, de mind e bántások nemhogy lankasztották volna küzdő hevét és bátorságát, hanem még fokozták erélyességét és kitartását.

Midőn a hatalom emberei látták, hogy így erőt nem vehetnek rajta, a szilárd férfi tiszta jellemét az árulás bűnével akarták beszenyyezni. A kassai várkapitány parancsára katonák támadták meg házát és börtönbe hűrcolták, hol a fogságban sínylődő magyar uraknak (Szuhay Gáspárnak, Bónis Ferencnek, Fáy Lászlónak) Isten ígétével nyújtott vigasztalást és biztatást a keserves sors megadó elviselésére.

De ellenségei megirígyelték a rab urak örömét, melyet Czeplédi imáiban és prédikációiban leltek s egy napon elhúrcolták, egy nedves búzásboltba zárták és muskétásokkal őriztették. Az amúgy is gyöngye szerzetű ember egészségét a börtönélet aláásta és súlyos betegségben szenvedett hosszú ideig, míg hívei könyörgésére és felelőssége mellett, a generális szabadon nem bocsátotta. Hanem csak rövid ideig örülhetett visszanyert szabadságának, mert új parancs jött, mely őt a pozsonyi vértörvényszék elé citálta. Félholtan tették szekérre s paptársai, a tanuló-ifjúság és hitsorsosai könyhúllatása mellett, felesége kíséretében indult végzetes útjára. Mikor a nagyszombati határba értek, eljöttek érezvén halála percét, megindító búcsut vett hitvesétől. Meg-megtörő hangon mondja, hogy mennyire szeretett volna tovább is élni, de ha a Gondviselés így akarta, igaz keresztyén módon belenyugszik bölcs rendelkezésébe. Majd lelkére köti gyermekeit, kiknek sorsa aggasztja egyedül. Végül, utolsó haját küldi pályatársainak:

Mondd az országnak lelkipásztorinak :

Az hitről, az hitről mostan tanítsanak !

A gyenge nyáj körül most forgolódjanak,

Mert már a nyáj körül mások is forgódnak.

Most rakjanak mirhát az tömjénezőben,
Most legyenek forrók s buzgók könyörgésben:
El ne vesszen egy is az Ur seregében, —
Mert számonként kéri őket jövőendőben.

Aztán lezárja szemeit s elhúny az Urban,
mártiromságot szenvedve hitéért és nemze-
téért. Holtan viszik Pozsonyba, hol bírái,
menekülni akarván az üldözésnek még a
látszatától is, szép temetést rendeztetnek
számára hittestvéreivel. Mint az énekíró
mondja:

Nagy sok tiszteletes, idegen hercegek,
Vallásunkbéliék, noha más nyelvűek,
A temetésére szomoruan gyűlnek, —
Kit nagy zokogással föld gyomrába tésznek.

Igazi címe: *A Jézus Krisztus hű tanu-
bizonyosságának nagyhirű s nevű Czeg-
lédi Istvánnak boldog kimúlásáról és
Pozsonyban tett tisztességes temetéséről
íratott Siralmas versek.*

Van még néhány, a *Papvilág Magyar-
országon-nal* rokon ének, de túlnyomó lírai
voltuk miatt nem sorozhattam az epikus köl-
temények közé.

Míg ezekben Apáthy Ferenc dúrva szati-
rája, maró gúnyja özszeolvad a XVI. század
protestáns feddő-énekeinek a római egyház
ellen intézett kifakadásaiival: *Czeglédi Ist-
ván halála* fájó sóhaj a vallásüldözés okozta

szenvedések, a nemzeti egyenetlenség és örökös visszavonás miatt. Végromlástól félti a hazát s e veszedelem forrását — a protestáns-kor jeremiádjainak utóhangjaként — a vallásos elfajulásban és türelmetlenségben keresi. A felekezeti villongás, két századon át, egymást teszi felelőssé az ország gyászos állapotáért. Pázmány a protestánsokat, Magyari István és társai az ó-hit vallóit vádolják. De a dogmatikus fejtegetés mögött mindig ott rejtőzködik a félő honfiui bánat, amely minden percben az ország öszomlásától remeg s keserű szemrehányást szór a nemzet arcába veszélyes széthúzásáért, soha meg nem szűnő pártoskodásért.

Élénk közvetlenséggel, a kétségbeesés remegő hangján fordul a szerző az ének befejező soraiban a nemzet fiaihoz. Fel akarja nyitni szemeiket, fel akarja tárni a szomorú jelent. Előbb kéri, rimánkodik, hogy térjenek magukhoz, béküljenek ki önmagukkal; ne ölje testvér a testvért. Hosszu idők bűneit még jóvá lehetne tenni s nyerne tán még egyszer kegyelmet ez a vesztebe siető nemzet.

Majd megfenyegeti erős, kíméletlen szavakkal:

Csudánál csudább ez, magyar, hogy még sem félsz,
Te ellenségeddel mégis, hogy túnyán élsz,

Kőszikla sziveddel, hogy te még így sem bírsz ;
Jajra hív az Isten, magyar, hogy még sem sírsz !

Utolsó szükségben Istent hívja segítségül,
hogy világosítsa meg a hazafiak elméjét, a
mi neki nem sikerült. Majd az anyaszent-
egyház ügyét ajánlja oltalmába ellenségei
ellen és könyörög, hogy mindenható erejével
semmisítse meg hatalmukat :

A szült fiat pedig ragadd fel mennyégben,
Adj vasvesszőt annak királyi kezében.
Gonosz ellenséged hadd tördelje egyben,
Miként a cserepet pozdorjára éppen.

A sok megaláztatás és kínzás miatti ke-
serv, Isten jóságában vetett remény, kegyes
áhitat, lemondó megnyugvás az Ur akara-
tában : jellemzik e *Siralmas Verset*, valamint
a protestáns üldözésre vonatkozó költői da-
rabokat.

II. VERSES REGÉNYEK.

Nagyobb terjedelmű, eposzi szerkezetű elbeszélő költemény csak kettő van: a *Thököly-ének* és *Bercsényi házassága*. Hanem egyik sem igazi éposz, sem tárgyánál, sem előadásánál fogva; az éposz kellékeiből is csak a csodás-elem nyilatkozik meg bennük. Mindkettő tárgya egy-egy regényes, szerelmi történet.

A *Thököly-ének*. E név alatt az irodalomtörténet azt a XVII. századi, éposz-féle elbeszélő költeményt ismeri, melynek tárgya Thököly Imre és Zrinyi Ilona életéből van merítve s így kezdődik:

Az ki régen fegyvert fogott hazájáért...

Soká pihent a nemzeti muzeum és a budapesti tud. egyetem könyvtárában ismeretlenül. Thaly Kálmán fedezte föl a hatvanas években és ismertette először.

A mű cselekvénye Thököly 1682-iki téli hadjáratának befejezésével indul meg.

A fiatal hős szabadságról, dicsőségről ál-
madozik sátrában. Megjelen előtte Venus,
a szerelem megszemélyesítője, s ingerlő rá-
beszéléssel biztatja, hogy hagyja oda rövid
időre a csatateret, tábori sátrát és siessen
fényes palotába, a legszebb asszony ölelésére.
Tudtul adja, hogy abba a frigybe, melyet Zri-
nyi Ilonával, I. Rákóczi Ferenc özvegyével
megköthet, az összes fejedelmek (szimboli-
kusan: planéták) beleegyeznek, csupán egy,
Jupiter (Lipót császár allegorikus neve) nem
akar hallani e házasságról. Tőle azonban ne
tartson, mert a Hold (a török) megvédelmezi
ellene.

Jóllehet, Zrinyi Ilona elhatározta, hogy
özvegyi-ágyát meg nem osztja mással, ő
azonban kivételt képezne, mert hősi híre-
neve varázsának bizonyára nem tudna ellen-
állani. Aztán a politikai viszonyok és bará-
tai, a bújdosó fölkelők is úgy kívánják, hogy
egymáséi legyenek. Nagy vagyon és erőben
hatalmas segítség állana pártjára harcaiban
a kiterjedt rokonsággal: a Rákóciakkal,
Báthoriakkal, Zrinyiekkal és Frangepánokkal.
És ez esetben inkább teljesülnének vágyai
s megérhetné.

. . . feljöttél elébb az várt napnak:

Az melyben kalpag szab rendet az kalapnak.

Művészi kézzel festi Rákócziné külső szépségét, lelke nagyságát, szive nemességét:

Az orcái rózsák, nyaka alabástrom.
Maga-kelletése szívet győző ostrom.

— — — — —

Homloka liliom, az ajaka kláris —
Az melynek hervadni magánosan kár is.
Bár csókod harmatja érte volna már is!

— — — — —

Czédrus az dereka, tekintete ráró,
Mint vadász-Diánna : gyors lába úgy járó.

— — — — —

Egész teste hattyu, galamb : engedelme ;
Gerlicét követő társához szerelme.
Az hol kell mint daru, oly szemes figyelme,
Csendes erkölcsében nincs negédes elme.

Ugy tetszik a merre lábai indulnak.
Azok helyén mindjárt virágok újulnak ;
Az mikor ajkai beszédre mozdulnak.
Szép szavai között nádmézek is húllnak.

Szóláshoz készülő ajaka nyílása,
Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása.
Vidám személyének helybül mozdulása,
Mint az derült napnak az égen járása.

— — — — —

Tanúlt mindenekben ; tanácsos másnak is —
Sok ily bölcse nem volt nagy Athenásnak is.

Minden állapotja igen nagy méltóság ;
Az földiek között egy Istenasszonyság.
— Volna mindnyájunknak az káros boszuság,
Ha tőled elmúlna ez alkalmatosság.

Mert sok kérője van s ha nem siet, bizony-bizony másnak nyújthatja kezét.

Venus rózsás reményeket ültet a szabadsághős szívébe, ha lelke a világszép özvegy felé hajlik: függetlenné lesz az ország, nagygyá, dicsővé népe. Majd — hogy még jobban csigázza érdeklődését — elmondja, miként látta ő pihenni Zrinyi Ilonát Munkácson. S hirtelen, ravasz fordúlattal hizelegni kezd neki, hogy az ifju szíve annál biztosabban lépen ragadjon és rendületlenül állítja, hogy:

. . . most is te forgasz eszében,
Mintha két karodnak szorúlna öblében.
És ott az csókoknak jutván szép kertében:
Ellenthányna azok szedegetésében.

Elmondja továbbá, hogy mennyire meglepte jelenléte (Venusé) az álmaiból ébredő asszonyt, kit édes szavakkal, ügyes fogásokkal rá akar bírni, hogy Thököly Imre felesége legyen. A hős vezér születését, pályáját, vitézségét, becsületét saját népe és idegen uralkodók előtt: megragadó, ékes szavakkal ecseteli. Aztán gondviselészerű küldetéséről beszél, mely szerint azzal bízták meg az Istenek, hogy szolgaságban sínylő nemzete kezéről letörje a békót s eljátszott szabadságát újra visszaszerezze neki. Nem fogy ki egyéni je-

lességei dícséretéből. Ha tehát kezét nyújtaná, szerelem és dicsőség lenne jövő osztályrésze. Még boszut is állhatna atyja és bátyja meggyilkoltatásáért, s kiszabadithatná a fogásból öccsét, Zrinyi Jánost.

Zrinyi Ilona, Vénus elbeszélése szerint, türelmesen végig hallgatta szavait. Válaszában habozó, ingadozó volt; de érvei meggyőzték aggályai alaptalanságáról. Ezek után kész Thököly Imrének kezét nyújtani örök frigyre. A jó hírt repülve viszi meg a délcég kuruc-vezérnek a szerelem istennője és Munkács úrnőjének ölelésére siettet.

Thököly csakugyan szegre is akasztja rövid időre a szablyát s a harci vágy helyet enged szívében a szerelemnek. Kétkedő reményekkel telve indul Munkács felé; lelkében fél a visszaútasítás megszégyenítő kudarcától. De aggodalma fölösleges vala, mert a vár asszonya tárt kebellet fogadja. Két istennő, Cupido és Hymen, már várják, hogy a távolban, ismeretlenül fakadt szerelmet állandóvá, soha el nem múlóvá tegyék. A két szerelmes hamarosan összekel s esküvőjüket az egész világ, Jupiter (Lipót császár) kivételével, nagy örömmel fogadja.

Hanem a mézeshetek boldog gyönyörei nem tarthatnak soká, mert a férjnek meg-

kezdt munkáját kell folytatnia: harctérre sietnie, hogy védelmezze a hazát a betörő ellenség ellen. Közeledik a segítség is. Utban van már a Hold (török) hadserege s hatalma előtt megnyílnak a fővárosok kapui; ezek legnagyobbikában a fiatal, magyar hős fejére babérkoszorút tesznek, nehéz küzdelmei elismerő jutalmául.

Célzás történik ezzel a török szultán athnáméjára s a királyi címre, mely utóbbit azonban Thököly sem fogadá el, mint hajdan Bocskay és Bethlen.

Valamerre fordul számos hadaival:

Fárad ellensége, az Sas (a német)

s katonái futva menekülnek a győztes kurucok elől.

A meleg nyári napokra ködös, borus, hideg őszi idő következik. Alkalmatlan a hadviselésre. Thököly tehát hajlik az ellenség szavára s békét köt. Örömprepesve siet Munkácsra, hogy karjába szoríthassa rég nem látott feleségét. Utja valóságos diadalút; áldják, magasztalják, ünneplik széltében, üdvözlöttekkel árasztják el mindenfelől.

Végre hazaér. Bájos neje szeretettel csüng nyakán s a szerelem panaszos szemrehányásával illeti, hogy oly soká oda volt, oly soká nem jött látására. Bizonyosan nem is szereti

már igazán! De az ölelés, a csók hamar kiengeszteli. Aztán elbeszéli férjével viselt dolgait. Majd nyugalomra térnek; de rövid vártatva Venus keresi fel ágyasházukban.

Bátorítja Thökölyt, hogy ne féljen, tántoríthatlanul törjön kitűzött célja felé. Nem vehet erőt rajta a Sas hatalma, mert háta mögött vannak szövetségesei, akik nem engedik, hogy körme közé kerüljön. Aztán már is milyen nagy a dicsősége! Magyarország szereti, uralja, fejedelmévé választotta. Milyen lesz még ezután, néhány esztendő múlva?! Megjósolja, hogy fiuk fog születni, de ez zsenge korban meghal. Mindazáltal nemzetségük nem pusztul ki, sőt a kemény törzs számos ágat hajt. Még azzal is biztatja, hogy utódai „felséges“ nevet fognak viselni. Végül egy követtség küldését ajánlja a portához, mely arannyal, ezüsstel kedveskedjék a töröknek, nehogy megvonja tőle idő előtt segítségét.

Folytatni akarta, de Hermes érkezik s ő veszi át a szót. Ajánlja Thökölynnek, hogy kössön szövetséget az Oroszlánnal (Velence) és Liliommal (Franciaország) is, mert a Holdnak sok a változása s egyszer csak megváltozhatik iránta. Venus azonban ezt teljesen fölöslegesnek tartja. Tovább beszélne

még a két isten, de a virradat hasadása elűzi őket.

Thökölynek gondot okoz az álom s országgyűlést hí össze (Kassára 1683. január 31-ikére), melyen a rendek „Venus javallását” fogadták el s kimondják, hogy menjen küldöttség a portára, mely az eddigi szövetséges viszonyt a Holddal még szorosabbá tegye.

A „rongyolt Haza” megszemélyesítője aztán a fejedelem és fejedelemné elé borúl, háláját fejezi ki előttük feláldozó fáradozásukért és kéri őket, hogy ne hagyják el jövőre sem, mert csak

Kettőtöknek egyes fáradozásával —

Lehessek még egyszer felderült orcával!

Rövidre fogva, ez a *Thököly-ének* meseje.

Szerzője kilétét határozottan nem tudjuk, nincs rá biztos adatunk s így csak gyanu alapján következtetjük, hogy senki más nem lehet, mint Gyöngyösi István.

Az allegorizáló hajlam, a mithologiai alakok minduntalan szerepeltetése, a szerelem áradozása, a leírások festői, plasztikus volta, mind Gyöngyösi kezére vallanak. Aztán olyan mesterien kezelni a nyelvet és oly behízelgő csengéssel verselni, miként a *Tököly-*

énekben, a XIX-ik század eléig rajta kívül senki sem tudott.

Fölfedeztetésekor Thaly mindjárt Gyöngyösit vélte a szerző álarca mögött, azonban talált argumentumot e nézet megdöntésére is. Ujabb irodalomtörténetíróink már inkább megbarátkoztak e véleménynyel, mindazonáltal a gyanu még mindig nem változott kétségtelen megállapodássá.

Thaly legerősebb argumentuma Gyöngyösi szerzősége ellen az, hogy ő, mint Wesse-lényi Ferenc embere, erős érzésű kormány-párti volt. Igaz. Az is volt, de nem végig. Mert a nemzet küzdelme alkotmányáért, szabadságért, mindenféle nemzeti mozgalomnak erőszakos, sőt véres elnyomása, a legjobb hazafiaknak különféle cimen való üldöz-tetése: benne is erős ellenszenvet — mond-hatnók — gyűlöletet keltettek az udvar hitvány politikájával szemben és ébredő ro-konszenvét Thököly és a többi fölkelő iránt, napról-napra jobban megszilárdította.

Politikai nézet-változásának 1681-ben adja először biztos jelét. Azzal tudniillik, hogy az ez évben nádorrá választott Esterházy Pálhoz egy ódaszerű költeményt intéz, mely-ben élénken kiemeli az új nádor hazafias érdemeit s tőle várja a szegény ország béké-

jének, alkotmányának és jólétének visszaállítását. Minthogy e reménye nem teljesült, az 1695-ben kiadott költemény homlokára ezen — Eszterházyra nem nagyon hízelgő címet függesztette: *Palinodia*. Ami pedig visszaéneklést, a versben mondtak visszavonását jelenti. Tehát Gyöngyösi a *Thököly-ének* írása idejében (1683-ban) nemcsak, hogy a függetlenségre törekvőkkel tarthatott, hanem — minden jel arra vall — velük is tartott. Ennél fogva pártállása nem akadályozta, sőt készítette a munka megírására.

Költői tekintetben pedig, fény- és árnyoldalaival, félreismerhetlenül rá van nyomva a gömöri alispán írói egyénisége.

A mi Gyöngyösi e művét, mint költői művet illeti, a *Murányi Vénus* és *Kemény János emlékezetének* jellemzése hajszálig ráillik. Szerkezet tekintetében épp oly gyöngye mint amazok; cselekvénye épp úgy meg van rakva összhangzavaró lírai részletekkel, hosszas, gyakran únalmas leírásokkal, mint más munkái. Örökös isteni beavatkozások, ezeknek bőbeszédű dicséretei, néha annyira megakasztják az amúgy is gyér cselekvény haladását, hogy olykor alig tudja megtalálni az elveszett fonalat. A különféle nemzetek és uralkodók szakadatlan jelképie-

sítésével pedig rendkívül homályossá válik. Befejezetlen volta szintén sokat leront értékéből. Ugy tűnik föl, mint valami alkalmi költemény, amely Thököly Imre és Zrinyi Ilona dicsőítésére íródott volna.

A mi szerkezeti szempontból egyik hátránya a műnek, legnagyobb költői szépségét éppen az teszi. Azok a gyönyörű lírai betétek szerelemről, boldogságról, szabadságról, a meleg érzés megkapó közvetlenségével; azok a festői, bájos leírások, mint Rákócziné szépségéről, alvó helyzetéről: kevés párjukra akadnak irodalmunkban Vörösmartyig. Nyelvének hamisítatlan magyarságát, kristálytisztaságát és alexandrinjainak művészi voltát csak Aranynál találjuk meg.

Bercsényi házassága. Nagy Bercsényi Miklósnak is akadt énekese, mint valaha a leghíresebb császárpárti főúrnak, Wesselényi Ferencnek. Neki is titkárában, mint Wesselényinek. *Kőszeghy* Pál a neve, aki ura jóindulatát még inkább ki akarván érdemelni, dicsőítő éneket ír róla.

A Kőszeghyek a Bercsényi házat több nemzedéken át szolgálták. Az énekszerző Pál atyja, Kőszeghy György is régi szolgája volt az idősebb Bercsényi Miklósnak, aki számára nemességet eszközölt ki. Pál legidősebb fia

volt atyjának s a latin iskola elvégzése után, mint nemes apród, a Bercsényi-udvarba került, hol az úri társaságban síma modort, finomabb ízlést és választékosabb nyelvet sajátított el. A fiatal Miklós gróf oldala mellett élt, aki igaz hűségéért és benső ragaszkodásáért nagyon megkedvelte és meghitt emberévé, titkárává fogadta. A legbizalmasabb küldetésekre használta; többek között őt bizta meg azon üzenetei közvetítésével, melyeket későbbi nejéhez, gróf Csáky Krisztinához intézett. Nős ember volt és két gyermekéről tudunk is. Az egyik: János, aki a szabadságharc alatt Bercsényi testőrei közt szolgált; a másik: a tíz évvel fiatalabb Zsuzsánna, akit miután árván maradt, kegyes szívű úrnője anyai gyöngédséggel nevelt föl. A Köszegehy-árvák követték urokat és nejét törökországi bújdosásukba is, hol Mikes Kelemen szerelemre gyúladt a szép Zsuzsika iránt. Azonban kettőjük házassága elmaradt, mert a másodszor is özvegyé lett Bercsényi Miklós szívét és kezét ajánlotta föl az árva leánykának. Elfogadta és mindvégig hűséges hitvese maradt az agg fővezérnek, sőt az özvegyi fátyolt sem tette le soha. 1750-ben halt meg Jaroslawban.

Köszegehy Pál Bercsényi és Csáky Krisztina szerelmének és házasságának emlékére

írta ez éneket és egy alázatos dedikációban asszonyának ajánlja, mert „vettem észre — úgymond — az magyar rytmusokban való gyönyörűséges tudományát Nagyságodnak, melyben amaz versszerző, híres Erinna s Corinna poéta-asszonyokat is fölülmúlja.“

Cime: *Harmadik könyv, mely íratott az méltóságos, tekintetes és nagyságos, székesi gróf Bercsényi Miklós úrnak az méltóságos és nagyságos keresztszeghy gróf Csáki Krisztina asszonnyal való istenes házasságáról 1695-ik esztendőben.*

Hat részre van osztva. Kezdetén a múltandóságról bölcselkedik:

Változik a üdő s minden az üdőkkel,
Ég borúl gyakorta szomoru felhőkkel,
Síránkozik olykor hirtelen esőkkel.
De viszont földerül vídám napverőkkel.

Igy változik sokszor az embernek élte,
Ki most vígan volt, holt, hol seuki nem vélte,
Tegnap vígságát ma bánat metélte
S ez újat már holnap óságnak mesélte.

Bercsényi neje, Drugeth Krisztina halálán kesereg a trebosztói kastélyában. Hírül hozzák, hogy sógora, gróf Drugeth Bálint, a homonnai Drugethek utolsó férfi-sarja meghalt és gazdátlanná váltak gazdag urdalmai, melyeknek tulajdonjoga ezután őt illeti. Siet is

Ungvárra, nehogy megelőzze a királyi fiskus, és lefoglalja az örökséget az állam számára. Ungváron a maga hűségére téríti a várnépet, azután hűséget fogad neki az összes jobbágy-ság. De jön a fiskus, Vas Gáspár; azonban Bercsényi nem is ereszti be a várba. Ezért bevádolják az udvarnál és a császár Bécsbe hívhatja, hol, mentségeit elfogadva, igazat ad neki, és a Drugeth-birtokokat tulajdonában hagyja, sőt kinevezi ungi főispánnak. Bécsből visszatérve, fényes kísérettel vonúl be Ungvárra, melynek kapuja előtt a megye urai, élükön Márton Pál viceispánnal, nagy örömradiállal fogadják.

Bercsényi Ungvárt lakik bús özvegyységben. Tavasszal leteszi a gyászruhát s ez állapotot az istenek arra akarják fölhasználni, hogy szívében új szerelmet ébreszenek. Venus meg is parancsolja Cupidonak, hogy nyílával sebesítse meg; azonban Bercsényi bánatát és közönyét nem tudják megtörni. Mint a nádori ítélőszék tagját, Nagy-Szombatba hívják, hogy ott országos bírói széket üljenek a nádor személyes elnöklete alatt. Itt kerül tárgyalás alá az özvegy országbíróné, néhai gróf Draskovics Miklós nejének fiával folytatott örökségi pöre, melynek megvizsgálására Bercsényit küldik ki. A fiatal grófnak megtetszik Csáky Krisztina.

Hazatérve birtokaira, a tél folyamán nagy vadászatokat tart. Több nemes úr hívására, ellátogat egyikhez-másikhoz. Múlatnak, közben pedig az ország dolgait tárgyalják. Háborus hírek keringenek s a császár magához hivatja és felszólítja Bercsényit, hogy csapataival vegyen részt a háboruban, akár a török, akár a francia ellen. Ő azonban kitér a megbízás elől.

Cupido addig ostromolja a gróf szívét, míg végre sikerül rábírnia, hogy házasságra gondoljon.

Megelévelte már régi özvegyiségét,
Magános életben gondos egyességét,
S kéri azon az Ur-Isten ő Szentségét.
Hogy adja meg immár egyszer kettősségét!

Eszébe jut a szép Csáky Krisztina, kiről nagyon sokat beszélt előtte Szirmay István ítélőmester és javaslá is neki, hogy venné feleségül. Bercsényi kijelentette ezen szándékát és kérte Szirmayt, hogy járjon közbe és tudja meg, vajjon az özvegy hajlandósággal viseltetik-e iránta. Szirmay fölkeresi Draskovicsnét Vépen és elsorolva a gróf érdemeit, kérdezé, hogy nem lenne-e alkalmatlanságára Bercsényi hódolata, itt saját házában? Az özvegy ígérte, hogy szívesen fogadja és látja magánál Bercsényit, aki Szirmay

figyelmeztetésére nemsokára meg is érkezik. Nagy fénnnyel és pompával jön: egész testőrség kíséri. Az udvarnép meglepetve bámulja a fényes deli vendégeket, Csáky Krisztina szive pedig szerelemre lobban a nagy hírű, fiatal gróf iránt. Megérkezése után soká beszélgetnek együtt és sóvár tekintetükből már akkor kiolvassa Szirmay a bekövetkezendő házasságot. A vendég tiszteletére nagy ebédet ad a ház úrnője s utána vidám mulatság van. Három napig időz Bercsényi Vépen, de még nem mer nyilatkozni, noha látja, érzi, hogy viszontszerettetik.

Bercsényit Pozsonyba hívatják az ott összegyűlt urak, hogy menne Budára, Heister tábornokhoz követségbe és kérné meg őt: tiltsa el katonáit a Felvidék sanyargatásától.

Sóhajtvá kél útra és sóhajtvá utána Vép úrnője is. Követsége sikerrel jár és ennek végeztével meglátogatja barátait. Köztük mulat, de nem tudja feledni Krisztinát; és miután Venus is így biztatja, arra határozza magát, hogy hív szolgáját, az énekszerző Kőszeghy Pált a vépi szép özvegyhez küldi egy kérés levéllel. A válasz kedvező. Bercsényi azonnal Vépre megy s Krisztinát titokban eljegyzi.

Azonban távoznia kell nemsokára. A kis Cupido és Krisztina mély sajnálattal nézik

távozását. De nem marad sokáig brunóci várban, mert a szerelmes vágy nem engedi pihenni. Tudja, hogy titkos menyasszonya Bécsben van, oda megy hozzá és boldog együttlétben töltenek néhány napot. Krisztina hazamegy Vépre, ahová követi a gróf. Kezét nyilvánosan megkérvén, megesküsznek és nagy fénnel ülik meg lakodalmukat.

A jelen mű utolsó része egy nagy trilógiának. Maga a költő mondja ezt úrnőjéhez intézett ajánlásában. Az első könyv Bercsényinek „ifjuságában tett vitézi magaviseletéről“, a török elleni harcairól, hőstetteiről és Drugeth Krisztiniával való egybekeléséről szolt; a második könyv pedig ura boldog házasságát és első nejének halálát énekelte meg.

E két könyvet olvasás végett elkérte tőle özv. Zichy Istvánné és halála után nyomtalanul elveszett. A harmadik rész is csak véletlenül maradt fenn. Csáky Krisztina halála után, Bercsényi harmadik neje, a költő édes leánya, Kőszeghy Zsuzsánna birtokába került az ének. A leány kegyelettel őrizte apja művét s magával vitte Lengyelországba is. Elhúnytával, a magyar emigránsok holmijaival, a lebergi ószeres-zsidókhoz került a könyv, ahonnan, vétel útján, a varsói Krassinszky-könyvtárba. Itt fedezte fel 1874-ben Rómer

Flóris. Hosszas utánjárással sikerült az akadémának lemásoltatnia az eredeti kéziratot, amely Thaly Kálmán előszavával 1894-ben jelent meg.

Köszeghy Pál tanítványa Gyöngyösinek. Félreismerhetetlen az a hatás, melyet a XVII. és XVIII. század legnépszerűbb magyar költője gyakorolt rá. Nemcsak a tárgyat illetőleg, amely egészen rokon a *Murányi Venus*, *Kemény János* és *Thököly-ének* tárgyával, hanem a részletekben is megkapó az a hasonlatosság, mely *Bercsényi házassága* és Gyöngyösi verses regényei között megvan. Különösen a csodálatos-elem alkalmazásában erős az utánzás. Köszeghy Venusa, Cupidoja, Hermese, Mercurja, mind azonos szerepet töltenek be a Gyöngyösiéivel s azoknak egyszerű másolatai. Csakhogy amíg emitt egy igazi költői lélek mély érzései jutnak kifejezésre az istennők ajkain: ott szárazon, hidegen, lendület nélkül osztogatják parancsaikat; míg a XVII. század ünnepelt epikusa igazi lírai költő, ha regénye szövevényei között, lantján a szerelem dala csendül meg: szegényes krónikáiró marad Bercsényi jámbor titkára akkor is, midőn a legtüzesebb szenvedélyről, a legforróbb indulatról kellene énekelnie.

Hogy mennyire követi szerzőnk Gyöngyösit, elég kifejező példa erre a második és hatodik rész egy-egy töredéke. Előbbiben az istennők tanácskoznak, hogy miként lehetne Bercsényit új szerelemre bírni. Megbízják Cupidót, hogy nyílával sebesítse meg a gróf szivét. Ugyanazt és egészen hasonlóan teszik Wesselényi Ferenccel, Thököly Imrével. Utóbbiban azzal próbálkozik meg Kőszeghy, hogy Csáky Krisztinát úgy mutassa be, miként Gyöngyösi teszi Széchy Máriával, Lónyay Annával és Zrinyi Ilonával. Gondolatmenetében teljesen hozzásimúl mesteréhez, itt-ott kifejezéseit is megismétli; azonban, míg Gyöngyösi hősnőiből egy-egy remek szobrot alkot, melyen nemcsak a testi szépség van föltüntetve, de megjelenik rajta a szív, lélek és elme minden nemessége, egész tisztasága: a derék titkár avatatlan kézzel, művészi erő nélkül, rikitó és ellentétes színekkel olyan cifra és ízléstelen képet fest, amelyen semmi élet nincsen.

Kőszeghy híven utánozza Gyöngyösit. A szerkezeti hibák mind a kettőnél egyformán nagyok; de amiben Gyöngyösi magasan áll, Kőszeghy abban is mélyen alant marad. Hiába keressük nála a nyelv zamatját és a vers elragadó zenéjét, bájos lírai ömlengéseket és művészi

festést: csak darabosan, nehézkesen haladó verseket, hideg, fárasztó leírásokat és elmélkedéseket találunk.

Történelmi és korfestő szempontból azonban értékes mű. Bercsényi vadászatai, a kuruc főemberek múlatozása, a főúri lakomák és lakodalmak: mind egy-egy jellemző oldalról mutatják be a kort.

III. VITÉZI ÉNEKEK.

A fellázadt kurucok ellenállhatatlan erővel törnek előre. Elsöpörnek mindent, ami útkjukba akad. Diadalt diadal ér; ősi váraik egymás után adják át kulcsaikat s régi, édes álmaik megvalósulását látják tusáik sikerében. De olykor ellenük fordul a szerencse s egy-egy vesztett csata keserű sóhajra és éles kitakadásra indítja a kuruc vitézek ismeretlen lantosait, míg a nyert ütközet öröme kitörő újjongást kelt közöttük.

E kor költészetének epikai része inkább a vereségek fölött kesereg. A diadalmámor a lírai költeményekben nyilatkozik. Tíz olyan vitézi éneket találtam, melyek a fontosabb harcok, és egyes városok pusztulásának leírásával foglalkoznak.

A keletkezés időrendjében első helyen áll *Tokaj veszedelme* (1697). Fájó jajkiáltás a tokajiak gyászos sorsa fölött, hogy a császári katonák 1697. július 17-én em-

bertelenül lemészárolták őket. Vajmi kevés elbeszélő rész van a költeményben. Az események csak futólag, csak homályosan érintetnek s így megértéséhez, némi történeti felvilágosítást kell adnunk.

1697-ben már Törökországban volt Thököly, de emberei titokban bejárták az országot s újabb fölkelésre izgatták a népet. Ezek közé tartoztak Tokaji Ferenc és Szalontai György is, kik felhasználták a Hegyalja lakosságának ingerültségét s június havában, a sátor-aljaújhelyi vásár alkalmával kitört a zendülés, mikor a lázadók bösz haragjukban agyonverték a sárospataki vár parancsnokát. A két vezér kitűzte Thököly zászlóját és az alája siető kurucok segélyével bevették Tokaj és Patak várát. Tokaji az előbbi, Szalontai az utóbbit. A sikertől vérszemet kapva, Ónod meghódítására indultak; de Butler, az egri várparancsnok szétverte őket, Vaudemont herceg labancai rövid ostrom után visszafoglalták Tokajt s bosszujokban könyörtelenül kardra hányták a lakosságot, a várost pedig fölégették. A várórség a Tiszántúlra menekült, honnan, a pataki futókkal egyesülve, Orczy Miklós vezetése mellett, Thökölyhöz menekültek Törökországba.

Mészáros Péter szemerei (Györm.) mészá-

ros énekes-könyvéből való. Szerzője ismeretlen, mindössze ennyit mond magáról a két utolsó strófában:

Az ezerhatszázban és kilencvenhétben
Szent Iván havának harmadik hetében.

Eger vize mellett íram ez éneket,
Jajgató beszéddel megsíratom őket.

Harminchárom, két soros versszakból áll, könnyen folyó, páros rímű alexandrinokban írva. Egy másik változata is maradt fenn, ez azonban nagyon hiányos.

Sorban következik a *Rákóczi felkelése* (1703). Arulás alapján a magyar urakat Bécsbe idézik. Bercsényi Miklós megszökik Lengyelországba, de Rákóczit és Szirmait fogva viszik Ausztriába; az elsőt Bécsbe, utóbbit Ujhelybe. Az ifjú Rákóczi azonban „Hauptmann von Leman“ segítségével megszabadul és idegen hadak élén betör. Az ország népe melléje áll s vezérei (Bercsényi, Ocskai) egymásután foglalják vissza a magyar területeket. A Rákóczi ellen tellázadt rációkat ő maga veri szét és hét ezret kardra hánynak közülök. A vers végén összetartásra buzdítja a magyarokat és Istentől kér segítséget számukra.

A Szencsey-kódexben találtatott. Valamegyik kuruc katona írhatta, mert hogy népies

eredetű, az bizonyos. Erre vall a költemény naív hangulata, az események felfogásának sajátságos együgyű volta és az egésznek természetessége, mesterkéletlensége, továbbá kezdetleges verselése. Néhol azonban igen kellemesen hullámzik a három ütemű verssor. Pl.:

Fogva viszik | ki Kassáról | Szirmait,
És Munkácsbúl | az ifju gróf | Rákóczit.

Ide vehetjük tán báró *Palocsay* György, előbb császári tisztt, majd kuruc dandártábornok énekét is a *Neustadti harcról* (1707).

Száraz, krónikás únalmassággal beszéli el a magyarok megveretését a franciák által Neustadt városa előtt. Mely vereségből kifolyólag foglyúl esik számos magyar főtiszt, köztük a törökből magyarra lett renegát, Csonka Bék (csonka bég) és Lipthay András alezredes. Legtöbbit ér benne a szerencse forgandóságáról írt elmélkedés, a vers első strófáiban.

Tárgya nem a kuruc történetből van ugyan merítve, tehát szorosan ide tartozónak nem is lehet tekinteni, mindazáltal úgy vélem, hogy Rákóczi híres vezérének szerzősége nem engedi meg a merev különválasztást.

Palocsay egyik érdekes alakja és vitéz vezére a kuruc időknek. Nevét együtt emle-

gették a Bercsényiével, Vak Bottyánéval, Ocskaiéval. Különösen vakmerőségéről volt ismeretes. Még mint császári tisztt, egyszer néhány huszár kíséretében átkelt a Rajnán és bekalandozta az ellenséges föld jó darab területét. A szabadságharc hallatára, Németországon keresztül, ezer veszéllyel küzdve szökött haza; majd, mint kuruc tábornok, pór ruhában hatolt át az ellenséges előőrsökön és kikémlelte a labancok egész hadiállását; Eger ostromakor pedig, 1710-ben, ugyanígy akart bejutni a várba, ha Rákóczi meg nem tiltja a nyaktörő vállalkozást.

1711-ben, a szatmári béke után nőül vesz régi ideálját, Forgách Juliánna grófnőt, Bottyán tábornok bájos özvegyét s visszavonúl öse várába, a sárosi Palocsára, hol — távol minden politikai zajtól — csupán a családi boldogságnak és költészetnek él.

Mint költő nem emelkedik felül ismert kortársain; de mint hadvezér és a magyar ügy hős bajnoka, hálát és kegyeletet érdemel azon buzgó munkásságáért is, mellyel az irodalmat igyekezett szolgálni.

1704 elején Erdélyben is rossz világ járt a labancokra. Előbb Orosz Pál tábornok verte szét Boné Andrással és Ilosvay Imrével Thoroczkay István aranyosszéki főkapit-

tány seregét s maga a vezér is foglyúl esett és kuruccá lett. Majd Thököly bújdosó vitézei törtek be s báró Orlay Miklós vezérlete alatt, Gagyhy István, Szalontay János és Szappanos Mihály kapitányok nyertek több kisebb diadalt. Gróf Pekry Lőrinc és Száva Mihály főispánokat, báró Haller Sámuel és Jósika Dánielt elfogták, akik mind Rákóczi zászlói alá esküdtek. Eközben, húsz évi száműzetés után, bejött báró Petrőczy István, Thököly unokatestvére, kihez a székelység ezrével csatlakozott. Brassót körüzárták s gróf Mikes Mihályt elfogták, aki szintén kuruccá lett. A várakat egymásután hódították meg s parancsnokaik a fejedlem pártjára tértek. Így cselekedett az egész főnemesség; minek következtében, néhány erősség kivételével, Erdélyben is mindenütt Rákóczi zászlói lengettek.

A szerencse azonban nem maradt állandó a kurucokhoz, mert 1704. január végén, két csatát veszítettek: az udvarhelyszéki székelyek Holdvilágnál, a háromszékiek Fekete-halomnál. E két vereség emlékét őrzi a csíkszentléleki kódexnek, Böcskor János énekes könyvének *A holdvilági és feketehalmi harcokról irt gyászéneke* (1704).

E két ütközetben elesett Udvarhely és

Háromszék férfiainak színe-virága. Szomoru hangon ecseteli az özvegyen maradt hitvesek és árván maradt gyermekek nehéz bánatát:

Mert mostan mindenütt hallatszik jajgatás,
Sok utcákon széljel vagyon nagy óhajtás,
Elhúllott testekért nagy gyászban borulás,
Fegyver és tűz miatt sok helyen pusztulás.

Az ismeretlen szerző ebben is Istenhez fohászkodik, hogy küldjön végre békét az országra:

Lásd meg Uram Isten, ez szörnyü vérontást,
Országunkban való iszonyu nagy romlást,
Csendesítsd meg immár az sok hadakozást,
Hogy szegény nemzetünk ne látna több romlást!

Az eseménnyel egykorú a költemény, valamelyik megmenekült katona írhatta s így terjedt el a nép között.

Az 1704. május 28-iki szomolányi diadal egyik legnagyobbszerü és legfényesebb fegyverténye volt a kuruc hadaknak. Ritschan császári generális seregét Károlyi és Ocskai tönkreverik, mintegy 4000 emberüket leölik, maga a vezér is megsebesül s csak nehezen tud pár századmagával az üldözők elől Jablonca várába menekülni. Kénytelen ezt is feladni s magát foglyúl engedni Károlyinak.

E győzelem emlékére írta és Rákóczinak ajánlotta *Ujváry* Tamás, a nyitra-kövesdi

templom „miltatlan magyar kántora“ A *szo-
molányi diadal emlékét* (1704). A vers,
„töredelmes gyúnása“-képpen, Ritschan ajkaira
van adva, melyben elmondja, hogy a császár
és a bécsi udvar akkor követett el legna-
gyobb bűnt, mikor hadait a magyar nemzetre
szabadította, hogy azt tépjék, marcangolják;
mikor az országot pusztított, legjobbjait
ártatlanul kínoztatta és az alkotmányra tett
esküjét nem tartotta meg, mert

Azt az királt az Isten soha meg nem áldja,
A ki jó fogadását híven meg nem tartja,
Az országnak lakósit törvintelen rontja,
Az ellenség kezében országotól adja.

Már ütött is a bosszuállás órája. Példa rá
ő maga, kit csapatostól együtt elfogtak a
magyarok.

Darabos, döcögős nyelvű, gyöngé verselésű
krónika, azonban kortörténeti szempontból
szintén elég érdekes.

A Szencsey-kódexben van *Miszlai András
Síralmas éneke a szömőrei harcról* (1704).
Csakugyan „síralmas“ ének, mert az ének-
szerző kuruc jajgatva tördeli kezeit a harc
balkimenetele miatt és a nemzetre nézve vég-
zetesnek mondja a csekély jelentőségű tusát.
A szemerei harcot 1704. június 13-án vívták
Szemere és Koroncó között; a magyar csa-

patokat gróf Forgách Simon, az ellenséges hadtestet Heister tábornagy vezényelte. Forgách nem akarta elfogadni a csatát, mert Károlyi Sándor csatlakozását várta. Végtére is kénytelen volt vele, de vesztére, mert rosszul fegyverzett és fegyelmezetlen hada csak egy óráig bírta ki Heister ágyutüzét s azután, rendetlen futásnak eredve, menekülni igyekezett a biztos halálból.

E veszteség fölött kesereg Mislai András. Két ének sírátja még (*De proelio Hungarorum apud Koroncó és a Koroncói harc*) a szemerei kudarcot. Két változata Mislai énekének, mely a nép ajkán még a jelen század közepéig élt.

Mislai András kuruc katona lehetett, ki a harcokat követő pihenés alatt magaszerzette énekekkel mulattatta társait, s hogy közkedveltségnek örvendettek munkái, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy szélteben elterjedtek. Fennmaradt versei Mislait igazi költői léleknek vallják, hanem tehetsége — kellő műveltség híján — nem érvényesülhetett eléggé.

Szatmár várát megszállva tartották Glöckelsberg és gróf Löwenberg császári tábornokok. De gróf Forgách Simon, Rákóczi egyik vezére előtt még kelle hátrálniok és 1704. dec.

25-én feladni a várat. Elfoglalását a *Szatmár vára megvétele*-ről szóló ének örökíti meg. Különösen annak örül benne a szerző, hogy a rácok hatalma megtöretett s így nem kell többé félni tőlük. Elragadtatva kiált fel:

Örülhetsz, vígadhatsz
Híres Szakmár vára,
Kőrös, Marus határa,
Szent-Jób, Ecsed, Szeged,
Beszermény és Kálló,
Gyula, Szolnok végháza,
Debrecen és Bihar,
Szamos tartománya:
Már rácság nem rabolja!...

Szórja is ezért dicséretét a kuruc vitézekre és hálát ad Istennek a fényes győzelemért.

Eredetije Ujváry Tamás énekes füzetében van a *Szomolányi diadal emléké*-vel együtt. Szerzőségét azonban — teljes joggal — kétségbe vonja Thaly. Véleménye az enyém is. Nem azért ugyan, hogy Nyitra-Kövesd messze van Szatmártól, mert a hír szárnyon jár s a staféták valamelyikétől könnyen értesülhetett volna róla a „miltatlan“ kántor, hanem az utolsó három sor alapján, mely szerint

— — — — —
Költetnek ez versek
Sajó víze mellett,
Karácsony hó hetiben.

Már pedig Ujváry nehezen juthatott abban a zavaros világban az ország egyik szélétől a másikig: Nyitráról a Sajó partjára. Ámbár verselési módja némi rokonságot árúl el a *Szomolányi diadal*-ével, ez még nem bizonyít; változtathatott rajta, de a mű egészben semmiesetre sem az övé.

Thaly 1860-ban fedezte fel Daniel Gábor, Udvarhely vármegye nyug. főispánjának vargyasi családi levéltárában a *Claudiaca musa valde dolorosa* (1706) című vitézi éneket. A kolozsvári életet festi a kuruc ostrom alatt, melyet gróf Pekry Lőrinc kuruc generális indított ellene s amely — a védők kiéheztetése után — sikerre is vezetett.

Orbán Balázs Vinczy György torockói iskolamestert, majd kolozsvári tanárt tartja a mű szerzőjének. Véleményének igazsága minden kétségen felül áll. Hogy művelt, tudományokkal foglalkozó embernek kellett írnia, klasszikus vonatkozásai állítják, verselésének kifogástalan tökéletessége pedig erős, fejlett ritmus-érzékét és költői talentumot tételvez föl. Mútatványképp álljon itt egy versszak:

Ritkán kellő híves szellő
Fú téged Kolozsvár,
Csak Kisasszony s Jakab közt van
Te benned egy kis nyár.

Kül ezeken, túl is innen
Ködmönt le ne vess bár :
Görgényháta, vagy Kalota
Hevet tőled elzár.

Székudvari János kecskeméti református kollegiumi tanár írta meg az 1707. április 3-iki rác dúlást és fosztogatást Kecskeméten, ily címmel: *Sűrű sírhalmokkal rakott Jaj Halom*. A bánatos hazafi elfogódott hangján bocsátja előre, hogy mily hű és tántorithatatlan yala Kecskemét városa mindig a szabadság fejedelméhez és az egy igaz Istenhez, mégis mily erős megpróbáltatások gyengíték számbeli erejét és vagyoni állapotát. Majd a rácok beütésével folytatja, kik embertelenül felkoncoltak mindenkit: aggot, csecsemőt, nőt, férfit. Felsorolja azután névszerint azokat a halottakat, kik a rácok vad vérszomjának áldozatúl estek.

Ő is, mint többi író társai, megtérésre inti a végszavakban a nemzetet :

Te is magyar nemzet, lágyítsd meg szivedet,
Keresd megtéréssel búsúlt Istenedet ;
Igy ügyedet
Szörnyű veszélyedet
Megtekinti s felhossa fényedet.

Csínos, könnyed verselése, megkapó elegikus hangja ellensúlyozza a hosszadalmas elbeszélés unalmasságát.

Utolsónak maradt — mint legkésőbbi keletű — *Wesselényi Pálné búcsuztatója* (1710). Hadadi Wesselényi Pál, Béldi Pál leányát, Béldi Zsuzsánnát vette feleségül, s mint kuruc vezér nagy tekintélynek örvendett országszerte. De hamarosan elhalt, özvegyen hagyván szép feleségét. Férje iránti kegyeletből, haláláig megmaradt Rákóczi pártján s midőn gróf Csáky István német kézre játszotta hadadi várát, Magyarországba menekült, hol Rákóczi Munkács környékén rendelt számára biztos szállást. Itt lett, 1710 vége felé az ázsiai pestis áldozata.

Búcsuztatója halála alkalmából íródott. Valószínűleg udvari papja a szerzője, aki mint viszonyának alapos ismerője, híven elmondja a főrangú hölgy élettörténetét, gazdagon tarkázva országos eseményeket érintő fordulatokkal.

És éppen ez utolsó indok szolgáltatott némi alapot, hogy felvettem a vitézi énekek közé.

Amúgy nem sokat ér se tartalmi, se formai tekintetben.

Ide tartoznék még a Jankovich-gyűjteményben levő *Magyar városok* (1706) és két változata (Kuruc tanya, Magyar várak), melyekben Magyarország nevezetesebb és

erősséggel bíró városai vannak felsorolva s röviden jellemezve.

A *vitézi énekek* tehát korszerű eseményeknek meglehetősen száraz, vontatott elbeszélése, minden költői emelkedettség nélkül. Legnagyobb érdemük a történetek megőrzésében és — itt-ott — a verselés és nyelv ügyes kezelésében áll. VI.

IV. KRÓNIKÁK.

A kurucvilág krónikái egyenes leszármazottjai Tinódi históriás énekeinek. Vérszerinti rokonok. A testvériség jellemző vonásai benne vannak a történeti tények esetlen összehordásában, azok elbeszélésének kétségsébeségig unalmas voltában, a nyelv döcögő, meg-megbotló járásában és a verselésnek a jóhangzással való kínos küzködésében. És ha van érdemük, az nem a költőt illeti, hanem a lefolyt események följegyzőjét.

Kevésben különböznek tőlük a már tárgyalt vitézi énekek, csupán a terjedelemre. Emezek rövidebbek, amazok hosszabbak; emezek a nagy események egyetlen mozzanatát tárgyalják, amazok az egész kor történetét ölelik fel, vagy több összefonódott esemény elbeszélését tartalmazzák.

Mindössze három ilyen krónika van, *Thököly haditanácsa*, *Dálnoki Veres*

Gerzson verses krónikája a kurucvilágról és Péro veszedelme.

Nézzük egymás után.

Thököly haditanácsa azért hívatott össze, mert Lipót császár, egyezkedés céljából, 1680-ban táborába küldi Sebestyén Endre erdélyi püspököt. Maga Thököly terjeszti a király üzenetét a tanács elé. Kész a császár — úgymond — visszaadni mindenkinek elkobozott jószágait, visszaállítani az alkotmányt, az eltörölt országos tisztségeket, országgyűlést hívni össze; kiviszi a német hadsereget s elküldi gubernátorát. De cserében azt kívánja, hogy Szatmár, Kassa, Putnok, Patak, Diós-Győr, Szendrő és Ónod várában német őrség maradjon. Ezt is csak azért kívánja, hogy az országot a török ellen megoltalmazhassa. Továbbá szabad vallásgyakorlatot enged mindenkinek s az erőszakkal elvett templomokat visszaadatja régi tulajdonosainak.

Most kérdi, hogy mit szól ehhez a tanács? Ő, maga részéről, nem enged semmi mézes beszédnek, amint eddig szenvedett a közjóért és küzdött a szabadságért, szenved és küzd továbbra is.

Egyhangú lelkesedéssel csatlakoznak néze-

téhez, de a fővezér minden alvezér véleményét hallani akarja.

Egyenként szólalnak föl. Kezdi Szepesi Pál s folytatja Kende Gábor, Keczer Menyhért, Harsányi György, Petneházy Dávid, Szűcs János, Farkas Fábián, Ispán Ferenc és végzi Wesselényi Pál.

Mindnyájan erős bizalmatlanságukat fejezik ki a császári ígérettel szemben s kétkedő habozás nyilvánul egyik-másiknál, vajjon nem kellene-e még egyszer megpróbálni a békét, hátha üdvösebb eredménye lenne ezúttal. Hanem a többség, az országos dolgok meghányása után, oda nyilatkozik, hogy a háborút félbeszakítani, a töröktől elfordulni nem szabad s fegyverrel kell kivívni régi alkotmányunkat, melyet szép szerével visszaadni nem akarnak. Wesselényi Pál szavai a vezérek határozatát magukban foglalják:

Nekünk halál, élet így leszen hazánkért;

Fegyverrel kell nyernünk! . . .

E mű a Nemzeti Múzeum kéziratтарыban levő *Sebes agynak késő sisak* c. gyűjteményben foglal helyet. 103 négy soros, egyrímű strófából áll. Szerzőjét illetőleg, ennél is teljes bizonytalanságban vagyunk. Az első

versszak állításaira támaszkodva, azt hiszem valószínű, hogy Thököly valamelyik íródeákja írhatta, akit bízalmas közlések följegyzésére szokott használni s mint ilyen a haditanács ülésén is részt vett, vagy pedig a vezérek egyike rejtőzik a névtelenség köpenyében. Hiszen félig-meddig igazolják föltevésemet a szerző szavai is:

Lincből hogy érkezék jó Sebestyén uram,
Generálisomnak mit hozott, hallottan;
Tábor eleibe hogy adta, ott voltam,
Kihez ki mit szólott, ím rendben fölírtam.

A gyűlés után kevés idő múlva kellett, készülnie; tehát okvetlenül 1680 végén, vagy 1681 elején. Tartalma, mint forrás, igen fontos a történetbúvár előtt, mert a békealkudozások előzményei híven megtalálhatók benne; megtalálhatók továbbá a kurucok magatartása és szándéka, mely — az erős németgyűlölettől izgatva — a harc megszakítása ellen irányúl.

Kereknegyvenegyesztendőtkell átugranunk a második krónika keletkezése idejéig, 1722-ig. Régen elhallgattak már a kuruc tárogatók, nem szólt többé a harci-kürt, a viaskodó felek békés nyugalomra tértek már, mikor *Dálnoki Veres Gerzson* tollat ragad, hogy

emlékezetből megírja ama vészes, nagy idők történetét. A XVII. század utolsó évtizedeinek egyikében született Dálnokon (Háromszék-m.) Még elemi iskolában sem járt, de később önszorgalomból sokat tanult és anyyira vitte, hogy valamit latinul is tudott. Ifju korában Kővár vidékén katonáskodott és 1704 elején a kurucokhoz csatlakozott. Vice-hadnagyságon kezdette és kapitányságig vitte. 1708-ig Erdélyben küzd, honnan a fejedelem Kassa védelmére rendeli ezredét. 1710-ben megházosodott, nőül vevén Mészáros Erzsébetet. A fegyverletétel után, 1711-ben Gálfalvára költözik és a gálfalvi járás szolgabírója lesz. 1730 körül még szolgabíró. Ezentúl nincs adatunk életéről. Nem literátus ember, nem tanult ő kollégiumot, akadémiákat. Nem is jutott volna rá ideje, mert a hazának minden fiára szüksége volt. De néha-néha, hol a maga mulatságára, hol mások kérésére megpendítette a lantot s írt szomorú és tréfás verseket. Ezeknek befejezéseképp adja a *kurucvilág krónikáját*

Két részre osztja munkáját, melyet Hallerkői gróf Haller Gáborhoz intézett dedikáció előz meg. Tőle várta kinyomatását, de hasztalan, mert Hallert ebben megakadályozta a halál.

Az első rész (Prima Pars) az 1704-iki eseményekkel foglalkozik: Rákóczi betörésével, vezérei vitézkedéseivel, a nép fellázadásával és a várak visszafoglalásával. Mint jó székegy — csupa kegyeletből — hosszasan időz a feketehalmi és holdvilági ütközet elbeszélésénél és szánó hangon siratja az elesett testvéreket. Sorra kerülnek Munkács, Szatmár, Kassa, Debrecen, Kálló megszállása; Bercsényi, Ocskai, Forgách, Károlyi vitézkedései; az erdélyi küzdelmek Kolozsvártól Maros-Vásárhelyig.

A második rész (Secunda pars) az 1701—11. esztendőök eseményeit tárgyalja. A veszendőbe indult magyar ügy végső vonaglását, küzdelmei sikertelenségét és a népnek béke után való áhitozását, végül a szatmári béke megkötését. Leírja továbbá masirozása és bújdosása szenvedéseit, éhséggel és hideggel való küzdelmeit, „hozzá foglalván ez munkához, 1716., 1717., 1718., 1719., 1720., Annó 1721., 1722. esztendőben lött és megtörtént dolognak némely részseit.”

Gálfalván (Maros-Torda m.) kelt 1772-ben. Először Thaly Kálmán adta ki teljesen és ismertette „Adalékok a Thököly és Rákóczi kor irodalom-történetéhez“ c korszakos fon-

-tosságú gyűjteményében. Történeti értéknél egyebet nem tulajdonít neki. Én sem. A szabadságharc nagy eseményei nem a költő lángelméjének fényes világításában, hanem az egyszerű katona műveletlen eszének árnyékában jelennek meg.

Verselése is száraz, élvezhetetlen. A dedikáció és a második rész egyrímű ormóttan alexandrionokban botorkál, az első rész strófái pedig öt-négy páros rímű és egy rímtelen sorból állanak.

Izleltetőül mindkettőből egy-egy versszak:

Jaj, fülem csendüle, az kin megijedék;
Új hírt hozó postánk azonban érkezik,
Melyen én szivemben ugyan megdöbbenék,
Mert egy stafahétát az kezében láték.

Vagy:

Magyarország, Erdély, hallj új hírt —
Kit régtől fogván német bírt;
Ideje, hogy már felserkenj,
Puskát, szablyát rozsdától fenj,
Dobszóra ülj lóra.

E mutatványok azonban a legjavából valók.

Meg kell említenem még azt, hogy nyelvén nagyon érzik az aranyos-marosszéki dialektus (nihány, külemb-külemb, nőjjen, kardat stb.).

A Történelmi Társulat 1904. februári ülé-

sén mutatta be Kiss István az általa felfedezett kódexet: *Városfalvi Szolga* Mihály énekeskönyvét, melyben a többek között egy, a Rákóczi-szabadságharc eseményeivel foglalkozó elbeszélő költeménye is van. Tárgya egészen megegyezik a Dálnoki Veres-féle verses krónikával. A kettő egybevetéséből és a Kiss-től felhozott bizonyítékok alapján kitűnik, hogy a székely kuruc-kapitány műve nem egészen eredeti, hanem részben az említett népköltemény átdolgozása, részben pedig szó szerint való ismétlése. A kódexben levő költeményről kimútatható, hogy az versszakról versszakra, az eseményekkel egyidejűleg kelt, holott Dálnoki Veres — maga mondja — 1722-ben írta krónikáját; sőt olyan versszakok is vannak az eredetiben, melyeknek keletkezési idejét hónapokig menő pontossággal meg lehet határozni a történelem segítségével. Költői tekintetben meg határozottan fölötte áll a gálfalvi krónikának: nyelve, verselése és szerkezete kifogástalan, koncepciója pedig költői erőre és tehetségre vall. Ha összehasonlítjuk az egyező részeket, azt találjuk, hogy ami eltérés van, mind a Dálnoki Veres tévedéseiből származik.

Ha nem is tudott Dálnoki Veres Gerzson

maradandó és önálló becsü munkát alkotni, még sem tűnhet el neve nyomtalanúl. Hazafisága, nemzete iránt tanúsított önzetlen lelkesedése és az igyekezet, mellyel a dicső napok emlékét megörökíteni törekedett, az utókor háláját nyeri jutalmúl.

A kuruc eszmék utolsó föllobbanása az 1734-iki alföldi néplázadás. A mozgalom főoka az volt, hogy a bécsi udvar a Kőrös és Maros vidékén lakó szerbek közt erőszakos vallási térítést kísérelt meg. De a szerbek rendületlenül ragaszkodtak régi hitükhöz s nem akartak engedni semmi nyomásnak. Miután pedig a térítő munkálatok tovább folytak s kényszerítették vallásváltoztatásra: Szegedinecz Péter (népies nevén Péro), a maros-melléki határőrök parancsnokának vezérlete alatt fegyvert ragadtak. A lázadásba belevonták a környék magyar parasztjait is, azzal ámitván őket, hogy Rákóczi megbízásából történik a fölkelés s a vezető emberek — Thököly Rankó, Vértesi János szentandrási bíró — magukat a már elhunyt Rákóczi kapitányainak nevezték. Május 1-én megtámadták Gyulát és Aradot, de az aradi várparancsnok szétverte őket s a lázadás fejeit Budavárra vitette, hol 1735. ápril 4-én kerékbe törettek.

E lázadás történetét írja le *Péró veszedelme*.

Mindjárt az elején, szidalommal illeti az ének Pérót. Őt tartja az egész veszedelem okának s ezért átkot szór fejére.

Szavára és hamis levelei alapján álltak melléje Békés vármegye ifjai. De mikor kenyértörésre került a dolog, a rácok cserbenhagyták, sőt ellenük támadtak, Pérót pedig hiába keresték; féltében a keretekben bújkált. Hanem őt is utólérte sorsa, mert őt is elfogták és midőn a Budavárra hajtott és rablásra vetett százhatvankilenc magyar mind azt vallja, hogy

Péró volt az oka minden gonoszságnak,
Megáradott habja minden kapzsiságnak,

a hóhérok megragadják, kénköves ruhával vonják be testét s forró szurkot csepegtetnek rá; körmeit levágják és

Az olajas mécses az fején meggyújtják.

Mielőtt azonban meghalna, elbucsúzik fiától és leányától.

Az énekszerző: *Tokody Márton*,

Magyar kurucoknak őberst-kapitánya.

Egy kategóriába tartozik költői tekintetben Dálnoki Veres krónikájával. Ugyanaz a gör-

geteges, kínosan haladó nyelv, az ijesztően döcögő rímelés jellemzi ezt is. Mint történeti forrás, noha adatait kritikával kell fogadni, bír némi fontossággal.

Ugyanezen eseményt tárgyalja egy dramatizált ének is, melyet Szilágyi Sándor közölt először az Uj Magyar Muzeum 1859-iki évfolyamában.

V. BALLADASZERŰ KISEBB ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEK.

A kuruc irodalom gyöngyei ezek. Messze kimagaslanak társaik közül minden tekintetben, magukon hordják a költő ihletett lelkének bélyegét és mesteri kezének nyomát. E névtelen szerzők akaratlanul is egy ismeretlen műfajt vezettek be: a balladát, mely irodalmunkban — német hatás alatt s nem egészen eredeti tisztaságban — Kölcseyvel jelentkezik először. A legtöbb tárgya e mozgalmas idők egy-egy vezérlő alakja körül fűződik s benne szeretetének, imádatának, vagy kielégített bosszuvágyának ad kifejezést.

Legrégibb közülök *Esztergom megvétele* (1706). Maga az ostrom 1706. szeptember 4-én fejeződött be s ekkor foglalták el a kurucok nagy diadallal a várost. Nyomban az ostrom után keletkezett az ének, mire a szerző szavai is rávallanak:

Mikor Esztergomban örömet lőttének,
Ez versek kevéség azután költenek.

A kuruc tábornak mesteri vonással festett képe alkotja a bevezetést. Magas dombon áll Rákóczi sátora a Garam és Duna összefolyása közt lévő sikon; maga „persia szőnyegen“ pihen alatta. Vitézei hordták süveggel e magaslatot, hogy

Urunknak sátora magas helyen legyen:
Szép tábora fölött végig tekinthessen!

Aranyos zászlója lobogjon magasra,
Messzéről mindenki mindgyárst megláthassa.

A kuruc önérzet és büszkeség tör elő e tényükből, hogy fejedelmük örömmel szemlélhesse hős csapatait; de kicsillan a vezérük iránti szeretet és gyöngédség is, mivel őt mindenek fölé akarják emelni.

Aztán drámai gyorsassággal Rákóczi alakját állítja előtérbe. Kardjával rámutat Esztergomra, a várfokán lobogó idegen zászlóra, s erős fogadást tesz, hogy

Mire a fényes nap harmadszor felsütne,
már övéik lengenek azok helyén. Megszólaltatja ágyuit, azok bögnék, dörögnek s megremegtetik a kemény falakat. Megadásra híja fel az őrséget, de az tagadó választ ad. E miatt fölötte nyugtalankodik; s a harmadik éjszakán összegyűjti seregét, rohamot intéz és a várat kézrekeríti. Éjfél után már, mikor

Hasad az szép hajnal, piros az hegyoldal,
Esztergom várában Rákóczi felnyargal.

Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog az zászlója...

Rohanó sietéssel fejlődő cselekvénye, bele-
szótt párbeszédeinek gyors, csattanó és jel-
lemző volta igazi balladává avatják. Négy
ütemű, páros rímű verssorai pedig kellemes
csengéssel hullámzanak.

Érdekes megemlíteni, hogy az a domb,
melyről az ének azt mondja:

Süveggel hordották, a dombot úgy rakták,
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták —

meg van a párkányi mezőn s ma is él róla
a rege.

Kerekes Izsák (1706) ó-székely ballada,
mely Erdélyben, a székely nép ajkán máig
fennmaradt.

Kerekes Izsák szomorú sorsát énekli. A
szebeni rácok Moha felé indulnak, hol Kere-
kes Péter lakik feleségével, felnőtt fiával és
szép menyével. Azon a napon, melyen a
rácok közeledtek, Kerekes Izsák megittaso-
dott s ittasan a lovak jászlába feküdt. A
tornácba kilépő apa, mint a határra pillant,
nagy fekete sereget lát hullámzani a mező-

kön. Nem tudja miféle szerzet: kuruc-e, vagy labanc? Megijedt és fiához siet, hogy felköltse. Megfordúl ugyan, de alszik tovább. Édes anyja is kétségbeesve rázza, hanem a fiú csak nem ébred. Majd szép mátkája szalad a jászolhoz s édes, szerető szavakkal költögeti:

Kelj fel szivem, kelj fel; itt van az ellenség!
Nem tudjuk miféle, kuruc-e, vagy labanc?
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok.

Erre aztán „felugrik jó Kerekes Izsák”. Kihozta lovát, kardját felcsatolta s vágdatva rohant barna lován az ellenségre, csak ennyit kiáltva vissza:

Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma magyar nemzetemért!

Milyen megható a szeretet nyilvánulása, melylyel a fiatal férj neje iránt viseltetik. Áttör még álmai érzéketlenségén is és egy szavára talpra ugrik, míg édes szülői hiába rimánkodnak előtte.

Ez a vonás jellemző sajátsága a népballadának, különösen a székelyeknek. A kedves iránti szerelem sok esetben elfojtja a szülők iránt való köteles tiszteletet, és szeretetet.

Varaga Ilona anyja akarata ellenére is elmegy a magát halottnak színlelő és ravatalon fekvő Pálbeli Szép Antal látására s anyja tiltakozása dacára is engedi, hogy megölelje, megcsókolja. Kádár Katát, a szép jobbágy leányt a gazdag földesasszony fia, Gyulai Márton szereti, ki elemésztett szeretője után habozás nélkül ugrik a tóba, hogy vele legalább a halálban egyesülhessen.

A harcoló Kerekes Izsákot, noha elszántan küzd, a rácok leverik lováról s megölik. Pedig vitézsége oly nagy, hogy

Egy elémentébe gyalogösvényt vága,
És visszajöttébe szekérutat nyita.

E két sort megtaláljuk Szilágyi és Hajmási históriájának népies változatában is. A mesés nagyítás különben szokása minden népköltészetnek.

Versalakja nagyon ügyes. Nyolcsoros strófákat használ, melyekben a sorok hol keresztben, hol párosan rímelnek. Nyelve népies, magyar zamatú.

Bezerédi nótája (1707) már nem ballada, csak hajlik feléje. Noha cselekvénye gyors egymásutánban pereg le, tárgya is megfelne: hiányzik belőle az igazi ballada egyik elen-

gedhetetlen eleme, ami drámaiságát leginkább föltünteti: a párbeszéd.

Bezerédi Imre kuruc tábornoknak Sárvár alatt, a labancokkal vívott tusáját tárgyalja. Körülveszik a fiatal vezért, lovát lelövik, őt pedig megragadják. Letépi róla párduebör kacagányát s tán meg is ölik hirtelen, ha bajtársai ki nem szabadítják.

Ez az esemény — minden valószínűség szerint — megtörtént. Legalább erre vall nagybátyja, béri Balogh Ádámnak gróf Eszterházy Antalhoz intézett levele. „En és Bezerédi Imre öcsémuram — írja — megindulván egy erős portával (csapat) mind vágtunk s mind fogtunk németeket. De megsokasodván az ellenség: nagy dühösséggel rajtunk gyütt; öcsémuram alól elesett az lova, magát megfogták, párduebűrit, mentéjit, csizmáit, karabinyát, süveget forgóstúl mind levonák magáru.” Ezt meglátták katonái s nagy nehezen kimentették szorult helyzetéből.

Kevés van még e korból ilyen könnyed és hangzatos verselésű költemény, melyhez a nyelvnek költői lendülete és hamisítatlan tisztasága járul. Három ütemű, négy soros és egyrimű versszakáiból egy hadd álljon itt mutatványúl:

Héja madár le-lecsap a folyhőbül,
Lovas labanc ki-kicsap az erdőbül.
Kurucot lát: hertelenül megpördül,
Törbeesalni úgy akarná — de nem gyün.

Balogh Ádám dandárvezér dicsőségét dallja *A kölesdi harc* (1708). Rokonfaju Bezerédi nótájával. Balogh Szegszárd és Simontornya közt, a kölesdi síkon, Sándor László és Somogyi Ádám segédcsapataival tönkre veri az egyesült rác-német hadakat, úgy hogy azok eszeveszett futásban keresnek menekedéket. Erős német-gyűlölet sugárzik ki minden sorából:

Rajta, rajta rontsad rácok sűrű rendét,
Hadd ne dülja gaznép édes hazád földét!

Méltó társa Esztergom megvételének az *Ocskai Lászlóról való ének* (1710). Csak-hogy abban az imádattá magasztosult szeretet, melylyel a vezért népe körülveszi: kiáltó ellentétben áll emebben a hazaáruló iránt kelt olthatatlan boszu érzésével.

Régi fegyvertársai nem tudják megbocsátani Ocskainak hitvány árulását. Kemény boszut esküsznek Érsekújvárbán vesztére. Beleznai, Jávorka, Bornemissza és Rác Miska engesztelhetetlenül üldözik télen-nyáron, de hasztalan. Végre Jávorka

. . . paraszti ruhában

Egy nihány vitézzel csak bétör házában.

Héj, Ocskai László! a nagy tobzódástúl

Kelj föl immár — érted elgyüttünk Ujvárbúl.

Vérünk árulója most add meg magadot!“

Ocskai kardot ragad, de Jávorkáék kiverik kezéből s fogva viszik Érsek-Ujvárra. Összeülnek a hadi-szék bírái és halált mondanak fejére:

Világ példájára feje elüttessék,

Várnak bástyájára karóba tűzessék.

Hadd lássák mindenek: az lator mint jára,

Ki megszegvén hitit, támadt hazájára.

Végre is hajtják az ítéletet nyomban, mert ha nem tennék, a vitézlő rendbéli urak ízről-ízre tépnék. Fejét egy nagy póznán a Nyitrára néző bástya fokára tűzik. Hollók röpködik körül s hangosan kiáltják:

Kár, kár, kár, kár vala Ocskai Lászlónak,

Ilyen nagy vitéznek — lenni árulónak!

Fohászszerű sóhajjal fejeződik be:

Szegény magyarokat segítse az Isten!

A kiöntött boszu érzése és a bukófélben levő ügy iránt való dacos, elkeseredett hűség sűgárzik ki a költeményből. Az eddigi

hetyke hang és a szerencsés jövőben vetett törhetlen bízalom lemondóvá, aggodalmassá válik. A végzetes trencsényi ütközet s Bezerédi és Ocskai árulásai után a magyarság reménye szárnyaszegetten hűll alá; csüggedten, félig kétségbeesve, a haldokló végső erőfeszítésével küzd, hogy újlag a maga részére hódíthassa a szerencsét. A reménytelen állapot kegyetlenekké teszi s keresve-keresik az áldozatokat, melyeken égő boszújokat lehűthessék. A jobb sorsra érdemes Bezerédi és Ocskai épp ilyen áldozatok.

Az *Ocskai haláláról való ének*, kivégeztetése után kevés idővel íratott. Erre mutat az Ocskait lefejeztető Csajághy János dandártábornok és érsekújvári várparancsnok levele Bercsényi Miklóshoz, melynek utóirata így hangzik: „Minémő verseket fundáltanak itten Ocskairúl, — ímé alázatosan includáltam Excellentiádnak, pro curiositate.”

Rákóczi végbúcsuja hangzik a nemzet felé *bújdoso éneké*-ben (1711). Ugy keletkezett ez is, mint a többi ének, ismeretlen kéztől, az események hatása alatt s magát a fejedelmet szólaltatja meg, amint szaggatott, félig szidalmas szavakkal parancsolja csatára vezéreit:

Én híres vezérim :
Batthyánom, Bercsényim,
Pekrim, Bezerédim,
Kik vagytok vitézím :
Rajta, rajta. rajta
Utolsó nagy harcra !

Hanem ez az utolsó nagy harc nem történik meg, mert Károlyi Sándor a majtényi síkon lerakta a kuruc fegyvereket.

Gyönyörű, poétikus kép az, melyben a szerző köddel szíjlatja meg a majtényi mezőt, hogy a „pántos pallosára“ támaszkodó Rákóczi szemei elől eltakarja azt a kínos jelenetet, melyben összes küzdelmei, fáradtsága és önfeláldozása semmit érő eredményét látná.

Halálos, nehéz köd
Mindent búsan beföd :
Jobb is, ha nem látja,
Mert csak szive fájna —
Tán meg is szakadna . . .
Dobos már dobolhat,
Rákóczi unszolhat :
Rajta, rajta, rajta !
A tábor, a tábor
Zászlóit lehajtja
A majtényi páston !
Szegény kuruc tábor ! . . .
Hajh, Károlyi Sándor !

Károlyi Sándort okozza a fegyverletétel miatt s árulónak, hitszegőnek mondja. Nem magát sajnálja — szól — hanem az országot, amely szomoru gyászban mararad, ha ő kibújosik belőle. Sajnálja itt hagyni a hazát, mert tudja, hogy mindenki szerette benne. Vissza is hívnák majd valamikor, de már késő lesz: messze nyugszik ő akkor.

Végszavaival is istenhozzádot mond árván maradt népének:

Szülőföldem, bölcsőm,
Te bús Magyarország!
Immár Isten kozzád,
Immár Isten hozzád!

A kuruc vitézek utolsó sóhaja jut hanghoz e költeményben, amely halotti éneke az elveszett szabadságnak, gyászindulója a bújosó Rákóczinak és társainak! . . .

B e f e j e z é s .

Az 1672—1711-ig tartó háborúk fölelevenítették a lovagi életet, minden erényével és összes hibáival. A régi harcmód, melynél a kard és kopja a fő hadieszköz, megint fölújúl. A személyes bátorság és vitézség újból elfoglalja az őt megillető helyet; a vad kegyetlenség és nemes nagylelkűség egymást váltogatja a csatatéren és a hadi kalandokban.

A vezérek dicsőségének megéneklésére névtelen költők állanak elő. Föltámadnak a rapszódok, Mátyás hegedősei és a szerelmes trubadurok, akik hirtelen eltűnnek az ismeretlenségbe, ahonnan jöttek, amint a nagy harcoknak vége szakad. Költészetük éltető eleme a küzdelem, a véres csaták: ezeknek mámora, dicsősége, fájdalma fakaszt lelkükben dalt, melynek szárnyain messze földre elrepül a kuruc hősök híre-neve, a győzel-

mes csaták diadalai és a vereség szégyene. Egyik kezükben kard, a másikkban lant. Egyikkel sebet ütnek, a másikkal enyhítik a sebesültek fájdalmát, erőt és bizalmat öntenek a csüggedő, félénk lelkekbe.

A nagy urak lakomáin és az egyszerű katonák szegényes mulatozásain megcsendül a tárogató, ez a nemzeti zeneszerszám is bűgva és sikoltva kíséri a dalnok énekét. A dalnok kipirúlt arccal s büszke tekintettel zengi a „nyalka kuruc” dicséretét, Csinnom Palkó énekét és Balogh Ádám nótáját. De könybe lábbad a szeme a trencsényi gyászos vereség után, mikor a nagy Rákóczi lelke is balsejtelmekkel telik el és fájó szívvel, keseregve csap a lant húrjai közé:

Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!

A diadalmas csaták elmúltak; az a nagy eszme, melyért fegyvert ragadtak, elbukott. A Gondviselés ezúttal nem akarta, hogy a nemzet vállalkozása sikerüljön; vezekelnie kellett még soká bűneiért, melyek közt legnagyobb az örökös pártviszály és a hazafiak szüntelen villongása volt. Száműzetésükkel, külföldön való hányódásukkal kellett e bű-

nőkért szenvedni a nemzet legjobb fiainak: Thökölynek, Rákóczinak és társainak, hogy a büntetés végre megelégtessék. És míg ők számkivetve, sötét gondoktól, keserű fájdalomtól tépve, idegenben, hajdan legnagyobb ellenségük kegyelemkenyerén tengődtek, az itthon maradt szabadsághősöknek is hüvelyben kellett pihentetni a kardot, elásni a harcicsákányt, némán lezárni ajkukat s csak titokban sóhajtozhatták:

Haj, Rákóczi, Bercsényi,
Vitéz magyarok vezéri!

A kuruc szabadságharc kora lezárult.

T a r t a l o m.

	Oldal.
Bevezetés.....	5
Történeti áttekintés	11
Irodalmi viszonyok	31
I. Kesergő énekek	33
II. Verses regények	40
III. Vitézi énekek	60
IV. Krónikák.....	74
V. Balladaszerű kisebb elbeszélő költemények	85
Befejezés	96

